

Милорад Обрадовић
БРАЋА МУСИЋИ, ПАВЛИЦА И БРВЕНИК

2026
Краљево

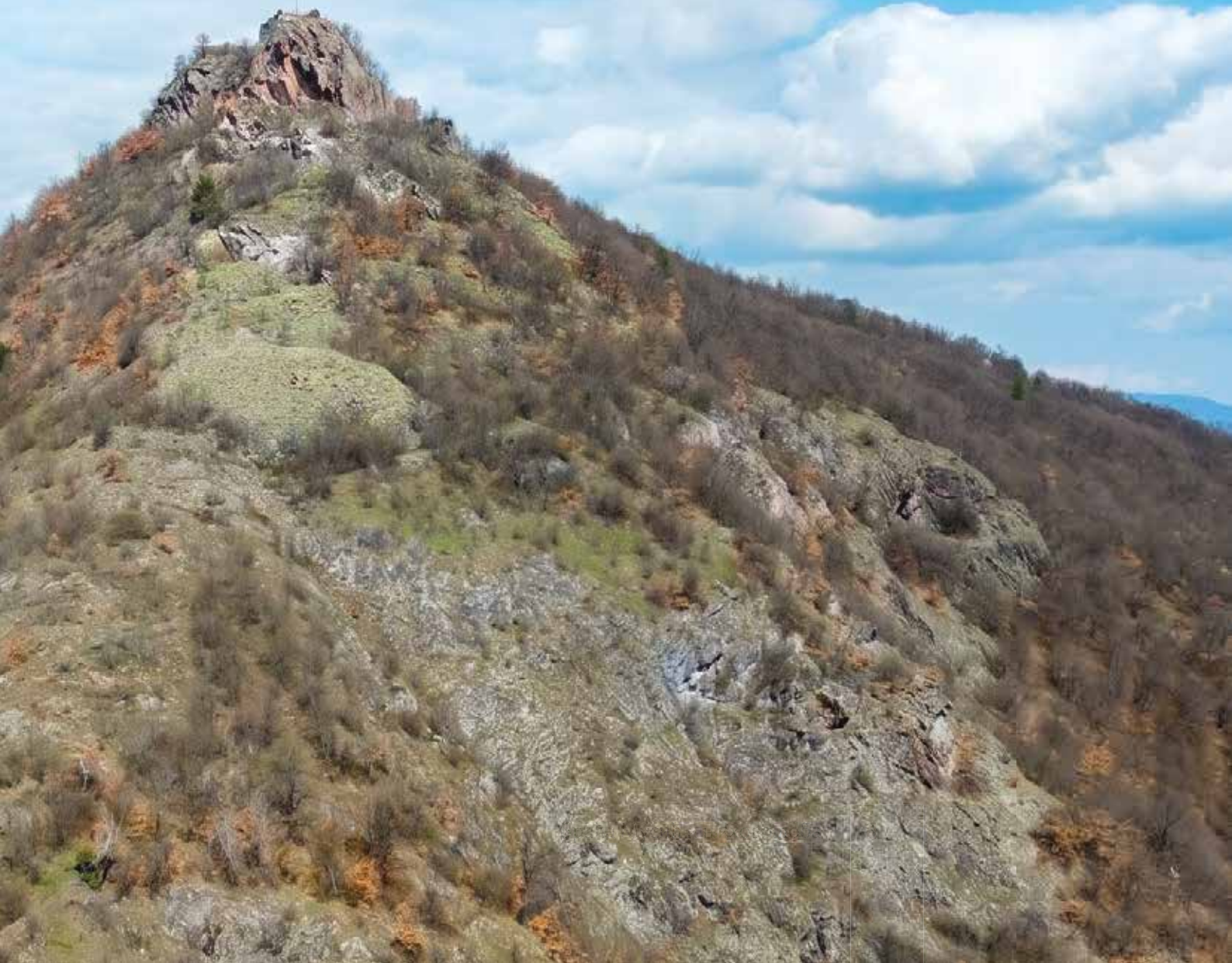
Градина у Брвенику, фотографија Марко Живковић, снимак дроном

На првој унутрашњој корици слика - Браћа Мусићи у италијанским оклопима, Нина Пљакић, акварел на папиру

На задњој унутрашњој корици цртеж - Браћа Мусићи, Бранислав Керац, комбинована техника

Браћа Мусићи у италијанским оклопима

Граѓа Мусиќи Паваница и Брвеник

ИЗ РЕЦЕНЗИЈЕ

Пред нама је текст Милорада Обрадовића, „Браћа Мусићи, Павлица и Брвеник“, писан са намером да представља каталог будуће изложбе. Садржај је изложен на четрдесет стандардних страница. Реч је о синтетичком делу које има одлике сложеног научног дела, популаризаторског текста, као и каталога изложбе. У потпуности исцрпан текст, који осветљава све појаве позног средњовековља код нас, силом метода повремено прелази у скрибоманију. Дубока образованост аутора, велики замах поступка у коме је океан тек бара до глежњева, у овој рецензији је, иако тако можда не делује на први поглед, с пуно обзира исправљана, и то на такав начин да је рецензент дозволио себи донекле и улогу ментора.

Подаци су у тој мери исцрпни да се аутор рецензије понекад сусретао са проблемом неупућености о предмету о коме је успут расправљано. У рецензији смо се користили методом грађе и структуре научног дела, који не допушта претпоставку на претпоставку, произвољности, апологетику, већ критику. Данас је популарно да аутори подилазе лошем, а не добром укусу публике, стога, на пример, наше владаре представљају попут анђела божјих, а не људи грешних, од крви и меса. Велика би штета била пропустити овакав добар текст и исказани таленат да оду у томе правцу, јер се овде осећа права величина аутора.

Др Бојан Поповић
Галерија фресака, Народни музеј Србије

Сл. 1. Венеција и Ђенова ратовале су око грчких територија, сарађујући и са Турцима (крај XIV в.)

Браћа Мусићи и њихово доба

Без обзира што није једноставно из садашње перспективе причати о догађајима и личностима од пре више стотина година, писани, ликовни и материјални извори могу данашњем љубитељу прошлости у великој мери помоћи да формира поуздану представу о њој. Посебно су интересантне оне историјске личности које су играле важну улогу у сенци познатих владара.

У овом случају, то су сестрићи или нећаци кнеза Лазара, синови његове сестре Драгане. Њихова имена, Стефан и Лазар, симболично представљају самог владара, будући да је званично владарско име кнеза Лазара било управо *Стефан кнез Лазар*.¹ Такође, једна Лазарева ћерка носила је име Драгана, по својој тетци, мајци браће Мусића.² У војним окршајима, Лазареви нећаци представљали су људе од поверења у врху војне команде, који су у критичним ситуацијама неизоставно били уз њега. Било је више таквих ситуација, као што су сукоби кнеза Лазара са Николом Алтомановићем (1373) и Растислалићима (1379),³ и касније, наравно, са Турцима. Углавном је прихваћено да су браћа Мусићи погинули у Косовској бици 1389. године, у јеку борбе с бројчано надмоћнијим Турцима.⁴ У старом тексту се говори да Турци *мноштво блаџородних и блаџоверних хришћана заробивши љубише*.⁵ Сложеној геополитичкој ситуацији на Медитерану и у његовом залеђу, након Маричке (1371) и пре Косовске битке (1389), доприносили су и сукоби Венеције и Ђенове око неких грчких територија (сл. 1), као и њихова сарадња са Турцима (сл. 2). Кнез Лазар и краљ Твртко, пре Косовске битке, подржавали су противнике Жигмунда Луксембуршког, угарског краља. Против Жигмунда је била Фиренца, а на његовој страни Млеци и милански војвода, који је у то време Мурату продавао оружје.⁶

¹ Архимандрит Леонид, Ј. Шафарик, *Сћара српска њисма*, 259–260. У питању је тадашњи званични црквено-правни документ, једна од више Лазаревих повеља издатих руском манастиру на Светој Гори, којом кнез Лазар потврђује дарове породице Мусић том манастиру 1381. године. Такође, ова синтагма се може наћи и на крају повеље издате Обраду Драгосалићу 1388. године, као и на почетку кнежеве повеље издате Дубровчанима 1387. године: А. Младеновић, *Три љовеље и једно љисмо*, 50, 57.

² Ђ. Радојичић, *Српски књижевници*, 448; М. Пурковић, *Њери кнеза Лазара*, 67.

³ М. Благојевић, *Српска државност*, 302–303.

⁴ Постоји мишљење да је Стефан преминуо у боју, а да Лазар није, као и да је он наручилац сликарских радова изведених у Манастиру Нова Павлица, види Б. Цветковић, *Портрети*, 79–99.

⁵ А. Вукомановић, *О кнезу Лазару*, 112.

⁶ С. Ђирковић, *Срби међу европским народима*, 86–87.

Сл. 2. Турци приказани на фресци у Грачаници (XIV в.)

Сл. 3. Орач на фресци у Дечанима (XIV в.)

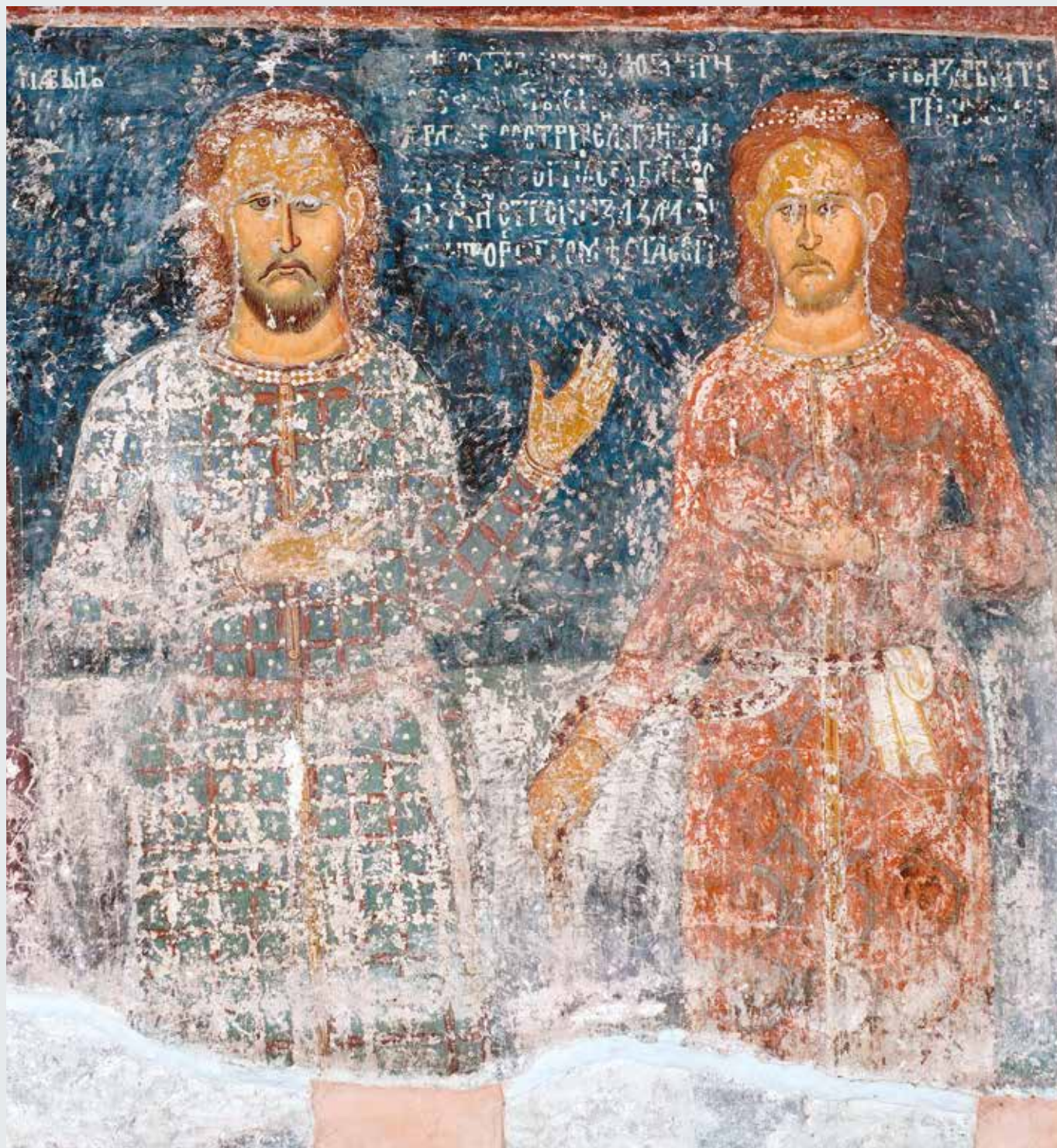

Сл. 4. Пастир на фресци у Дечанима (XIV в.)

Србија се у то време спремила за одлучни сукоб са Турцима, заснивајући израду и набавку војне опреме и наоружања на својој још увек јакој привреди. Иако су пољопривреда (сл. 3) и сточарство (сл. 4) биле приоритетне гране привреде, као и у другим средњовековним државама, српско рударство крајем XIV века представља главни извор владарског дохотка. Оружје и опрема су се ковали при рудницима, на рударским трговима и у њима блиским селима. Гвожђе се добијало на лицу места и одмах ковало, док се руда сребра користила за ковање новца, али се и преко Дубровчана извозила у Италију. Плаћено сребрним новцем или сребром, из Италије и Дубровника увозило се оружје, војна опрема, скупоцене тканине и покућство.

Развијена привреда и трговина представљале су економску основу развоја културног живота средњовековне Србије. Уметност и књижевност тада су у пуном замаху, управо крајем XIV века. Црквено градитељство, иконопис, уметничко занатство и књижевност, ишли су раме уз раме са онима у Византији и Италији. Крст браће Мусића, повеља са печатом коју им је даровао кнез Лазар, као и црква коју су подигли, Нова Павлица, тековине духовног живота и правне праксе тог времена, представљају ремек-дела тадашње примењене уметности.

Иако се Жигмунд непосредно пред косовски сукоб Срба са Турцима, привидно измирио са Србима, напао је опустошену Србију убрзо након Косовске битке. Јасно је и зашто су Фиренца и Сијена, убрзо после сукоба на Косову, верно описале Муратово убиство. У питању су били стари Жигмундови противници и пријатељи кнеза Лазара и краља Твртка. У три текста настала у два италијанска града описан је подвиг дружине кнеза Лазара, која је, након што се пробила до Муратовог шатора и смртно га ранила приликом преговора, и сама страдала. О овоме Срби

Сл. 5. Стефан и Лазар Мусић на фресци у Новој Павлици

Сл. 6. Повеља кнеза Лазара
Мусићима (1381)

након Косовске битке, вероватно због турске забране, нису ни смели писати на овај начин, али је то забележено у документима Фиренце и Сијене.

Позната су још два сестрића кнеза Лазара. Један је био митрополит топлички Јован, рођени брат Стефана и Лазара Мусића (сл. 5). Други је био Иваниш Алтоман(ов)ић, властелин пореклом из Топлице, син друге Лазареве сестре. Његов гроб налази се у Манастиру Дечанима. По свој прилици, и он је погинуо на Косову 1389. године. Село које је његов деда поклатио задужбини цара Душана, налазило се поред реке Косанице у Топлици. Претпоставља се да је Иваниш уствари Иван Косанчић, познат из народних песама косовског циклуса.⁷ Река Косаница је притока реке Топлице, на основу чега је настало Иванишево описно презиме Косанчић.

Успостављању почетне власти кнеза Лазара допринели су пре свега челник Муса и Алтоман, његови зетови.⁸ На тај начин је кнез Лазар окупио савезнике. Прво су то били супрузи његових рођених сестара, а касније и супрузи његових пет кћери.

С друге стране, кнез Лазар је своју задужбину Раваницу подигао на територији коју је узео од својих ривала Растислалића, познатих по одметништву од цара Уроша и приклањању мађарском краљу, да би након тога ратовали и против кнеза Лазара. И у овом сукобу, без сумње су кнезу у помоћ притицали Мусићи, вероватније њихов отац, челник Муса. Кнез Лазар је издао једну повељу свом зету челнику Муси, својој сестри Драгани и њиховим синовима Степану и Лазару, у селу Милива,⁹ у близини Манастира Раванице. Надамак овог села подигнут је касније и Манастир Манасија – Ресава, задужбина Лазаревог сина, деспота Стефана. Према народном предању, Манастир Свете Петке у селу Извор, јужно од Миливе, Манасије и Раванице, задужбина је браће Мусића.

У поменутој повељи, коју је 1381. године даровао Мусићима, писаном правном документу кнеза Лазара, он потврђује њихов поклон руском манастиру Светог Пантелејмона на Атону (Грчка). То су поседе у горњем току реке Лаба. У питању је село Уљаре, звано и Горњи Закут, са засеком Трнава, Црква Светог Николе са засеком истог имена, као и засеок са друге стране Лаба под именом Горњи Луковак. Овде се као дарови помињу и воденице, бродови (прелази преко реке Лаба) и поља¹⁰ (сл. 6). Кнегиња Милица са синовима 1395. године, другом повељом, потврђује овај дар, помињући га у мало измењеном облику. Овде се говори о Цркви Светог Николе у Лабу, као и селу Закут са засеоцима Трнава, Луковац и Свети Петар¹¹ (сл. 7). У засеоку Свети Петар је сигурно постојала црква

⁷ Ђ. Радојичић, *Српски књижевници*, 445–446; Ђ. Радојичић, *Сјари српски књижевници*, 61.

⁸ М. Благојевић, *Државна ујрава*, 53.

⁹ А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 165.

¹⁰ Исто.

¹¹ А. Младеновић, *Повеље и писма десиоша Стефана*, 295.

истог имена, по којој је заселак и носио име. Из наведеног се може видети да је село Горњи Закут имало други назив Уљаре, старији или новији од назива Закут, настао на основу привредне делатности некадашњих становника. Уљари су се бавили узгајањем пчела и скупљањем *уља*, тј. меда. Године 1426. у дубровачким текстовима се помиње село *Uliare* на путу за Приштину.¹² Можда се ради о Уљару – Горњем Закуту. Закут се још тада делио на Горњи и Доњи и имао засеок Трнава, Свети Никола и Горњи Луковац (Луковац). Касније се помиње и заселак Свети Петар. Чињеница да се једно село делило на два дела и засеок, па чак и то да се заселак Луковац делио на Горњи и Доњи, сведочи о великом броју становника у селима тадашње средњовековне Србије, као и о огромном атару појединих села. Вероватно је мноштво становника тада досељено у избегличким таласима који су уследили након Маричке битке 1371. године.

Још 1987. године, у селу Закут на реци Лабу код Подујева, у делу који носи назив Доњи Закут, поред пута и српског гробља постојало је црквиште. Остаци друге цркве били су у њиви мештанина Душана Јовановића.¹³ Могуће је да су то остаци поменутих цркава посвећених Светом Николи и Светом Петру, које су челник Муса, његова супруга Драгана и њихови синови Стефан и Лазар, као и кнегиња Милица са синовима Стефаном и Вуком, поклонили руском манастиру Светог Пантелејмона. Ипак, северно од данашњег села Закут је село *Мето(х)ија*, у коме су очувани топоними из повеља, Трнава и Луковац. Ту је и хидроним Трнава, као и Црквени поток на другој страни реке Лаба. У селу су постојала два црквишта и топоним Селиште.¹⁴ Изгледа да је ово некадашњи Горњи Закут, који је касније назван Метохија, по црквеном властелинству, тј. метоху, који је припадао руском манастиру. Тадашњи атар Закута захватао је и атар каснијег села Метоија. Такође, село Тудорче код села Рударе, које је припадало деди Иваниша Алтоман(ов)ића, такође Иванишу,¹⁵ није било превише удаљено од Закута. Рударе је североисточно од Метоије¹⁶ (Закута). Рођаци кнеза Лазара имали су поседе у Лабу и Топлици, који су се налазили једни близу других.

Турски историчар Нешри помиње Лазаревог сетрића у борби око града Пирота, непосредно пред Косовску битку, као и у самој бици.¹⁷ Стефана Мусића је можда помешао са још једним Лазаревим сестрићем, сином друге Лазареве рођене сестре, (И)ванишем Алтоман(ов)ићем, сахрањеним у Дечанима а пореклом из Топлице.

Према патријарху Данилу III, такође Лазаревом рођаку, браћа Стефан и Лазар Мусићи погинули су у Косовској бици 1389. године. Житије кнеза

Сл. 7. Повеља кнегиње Милице руском манастиру Св. Пантелејмона (1395)

¹² М. Ивановић, *Црквени сјоменици*, 537.

¹³ Исто, 446.

¹⁴ *Карта 1:75 000 – Куршумлија; Карта 1:100 000 = Priština, Kuršumlja; Карта 1:50 000 = Priština I, Kuršumlja 3; Карта 1:25 000 = Priština 1–2, Kuršumlja 3–4*; М. Ивановић, *Црквени сјоменици*, 483. Такође, у селу Слатини, северно од Метоије, постојао је Манастир Светог Николе, који се помиње у турском дефтеру 1487. године. Овде се у XIX веку помиње и Црква Светог Петра: М. Ивановић, *Црквени сјоменици*, 525. Није јасно да ли би ово могле бити цркве и засеоци из поменуте две средњовековне повеље (кнеза Лазара из 1381. и кнегиње Милице из 1395. године). Иначе, у дефтерима се 1455. и 1487. године наводи Црква Светог Николе код Доње Раковице у пределу Лаба, као и Манастир Светог Николе у

Сл. 8. Христос приказан на новцу Стефана Мусића

истом пределу (1455. и 1477. године), за који се не зна где се налазио: М. Ивановић, *Црквени сѿоменици*, 541.

¹⁵ С. Мишић, Т. Суботин Голубовић, *Светѿоарханђеловска хрисовуља*, 108–109.

¹⁶ *Karta 1:100 000 = Kuršumlja*

¹⁷ Г. Елезовић, *Бој на Косову*, 12, 56; Г. Елезовић, *Огледало светѿа*, 47, 62.

¹⁸ Раваничанин I, *Жиѿије*, 124; Ћ. Трифуновић, *О Жиѿију*, 32–33.

¹⁹ Раваничанин II, *Светѿу ѿбеду ѿказахше*, 127; Ћ. Трифуновић, *Прошлошко жиѿије*, 34–35.

²⁰ М. Флашар, *Фирентињска рејублика честѿиѿа краљу Тврѿку*, 562.

²¹ Р. Михаљчић, *Јунаци косовске леѿенге*, 11–12.

²² М. Флашар, *Фирентињска рејублика честѿиѿа краљу Тврѿку*, 562–563.

²³ М. Динић, *Два савременика*, 146; Р. Михаљчић, *Јунаци косовске леѿенге*, 11–12.

²⁴ Ћ. Бубало, *Један незайажен извор*, 48.

²⁵ М. Милојевић, *Пуѿоѿис*, 251.

²⁶ З. Бојовић, *Бој на Косову Пољу*, 269.

²⁷ А. Јуришић, *Нова Павлица*, 27–28, 30–31, 41.

Лазара говори о истовременом страдању кнеза Лазара и његових великаша, које су Турци претходно опколили.¹⁸ Говорећи о српским жртвама, стари списи помињу мученичко страдање *великоѿ мношѿива хиљада* војника.¹⁹ Фирентинско писмо, из године битке, сведочи о *силном крвоѿролићу*.²⁰ Други италијански извори, као онај из града Сијене, говоре о необичној епизоди, према којој је Мурат преговарао са заробљеним или опкољеним, али наоружаним српским великашима, нудећи им вазалство, након чега су се побунили, убили га и сами били погубљени. Причу о оваквој необичној Муратовој „великодушности“, италијански трговци могли су чути само од Турака с којима су трговали.²¹ Ипак, један од најранијих званичних писаних извештаја о бици, мало пре поменуто писмо које је у октобру 1389. године град-република Фиренца послала краљу Твртку I, велича ратнички подвиг и мученичко страдање једног српског коњаничког одреда, дружине од дванаест чланова. У силовитом трку су се пробии до Муратовог шатора, када је један од њих успео да султана убије са два убода мачем. Након тога су их Турци погубили. За фирентинску општину, њихов подвиг и страдање изједначавају се са подвизима ранохришћанских мученика и светих ратника²² (сл. 8). Између тренутка када су допрли до шатора и момента Муратовог убиства као да недостаје једна епизода у извештају. Или су је Фирентинци свесно прећутали или им нису били познати сви детаљи. Можда су због турске одмазде и српски извори о овоме ћутали. Могуће је да су у овом одреду били и кнез Лазар, браћа Мусићи и Иваниш Алтоман(ов)ић, да је одред у једном тренутку успео да се пробије до Мурата, да су их затим Турци опколили, понудили им предају и преговоре, или да су Срби сами то понудили. Пред почетак или у току преговора Милошу Кобиличићу је успело да на препад убије султана, после чега је страдао цео опкољени српски одред. Иначе, постојао је посебан танки мач који је служио за бод (сл. 9).

Поменути спис Мињанелија из Сијене, града у непосредној близини Фиренце, настао 1416. године, доноси след догађаја сличан фирентинском писму. И овде се помиње напад на Муратов шатор, али се изричито каже да га је предводио лично кнез Лазар са својом дружином. При заробљавању, уствари пре ће бити опкољавању, остали су наоружани. У моменту када је Мурат од њих захтевао заклетву вазалства, устремили су се ка његовом шатору, а један од њих је смртно ранио турског султана. ОDMAH након тога, Турци су их заробили, а Мурат је наредио да се кнез Лазар погуби.²³ Нема сумње, тада је погубљен и овај кнежев гардијски, коњанички, тешко оклопљени одред сачињен од блиских рођака и пријатеља.

Такође, и једна хроника из Фиренце, настала крајем XIV и почетком XV века, означава лично кнеза Лазара као вођу одреда који је убио Мурата и био заробљен.²⁴ У XIX веку забележена је и прича о тринаест гробова српских војвода, непосредно поред Муратовог тулбета на Косову.²⁵ Браћу Мусиће као учеснике Косовске битке, поменуо је у свом епу, у XVII-XVIII веку, и сплитски песник италијанског порекла Јеролим Кавањин.²⁶

Испод фреске браће Мусића у Новој Павлици, пронађени су 80-их година XX века њихови гробови, са остацима дрвених сандука и гвоздених ексера којима су даске ковчега биле спајане. Ту су пронађени и остаци њихових скелета, који су после анализе враћени у гробове, па касније као мошти пренети у нови дрвени кивот. У прошлости су, одмах након битке на Косову, у сандуцима донета тела Стефана и Лазара, погинулих у окршају. После сахране, можда након више деценија, њихови гробови су били разбијени и опљачкани. Изгледа да се то десило након шездесетих година XV века.²⁷ Антрополошка анализа скелета Стефана и Лазара Мусића говори о томе да су они били крупне и снажне телесне грађе. На потколеној кости Лазара Мусића постоји повреда од сечива;²⁸ могуће је да потиче из Косовске битке. Описујући страдање кнеза Лазара, писац Давид каже да је он погубљен тек *после многих мука* које је претрпео.²⁹ Мучење пре погубљења сигурно су претрпели и сестрићи кнеза Лазара, као и друга влас тела коју су Турци опколили и заробили заједно са српским кнезом. Један летопис-родослов говори о томе да су Турци, по наредбама својих султана, наменски уништавали гробна места знаменитих личности, тј. „војвода“, у манастирима и црквама,³⁰ гробове оних војних заповедника који су учествовали у ратовима против њих. Ово су чинили да би избрисали народно сећање везано за стару државну и црквену самосталност, као и да би ослабили вољу за будућим бунама код покороног становништва. Познато је да су Турци Манастир Раваницу запалили 1398. године.³¹ Један текст, из времена Косовске битке, говори о томе да Турци након битке *сву земљу нашу прошекоше*.³² Тачније, Турци *као њак мало њочекавши, ња као њчеле њпросуше се и сву земљу нашу обишавши, јер не беше њада некоја да забрани њима. Не би злоба коју не сѡворише. И не само да оскрнавише све ње цркве, но и оѡња дело ѡвораху од њих*.³³ Нема сумње да су тада први пут похаране и запаљене Нова и Стара Павлица. Ту је био и угарски поход на Србију, у октобру 1389. године. Говорећи о стању након Косовске битке, непознати стари писац помиње *ѡаѡане и јерешѡике који без бојазни ѡроходе*³⁴ Србију. Овде се мисли на Турке и Угре³⁵ (сл. 10). Мањи одбрамбени

Сл. 9. Мач који се користио за бод на славим тачкама оклопа

²⁸ Ж. Микић, *Скелетни остаци браће Мусића и Михаила Анђеловића*, 107, 109, 111.

²⁹ Давид, *Блаѡчасѡиви кнез Лазар*, 148.

³⁰ Јосиф Троношац, *Троношки родослов*, 59, 146.

³¹ Ђ. Трифуновић, *О Жиѡију*, 28–29.

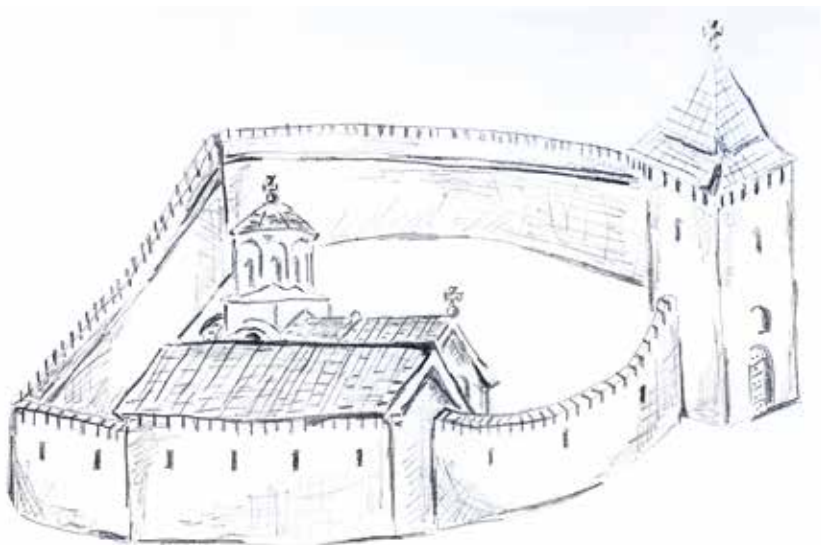
³² Ј. Ређеп, *Слово о кнезу*, 41.

³³ А. Вукомановић, *О кнезу Лазару*, 112.

Сл. 10. Аверс новца угарског краља Жигмунда (крај XIV в.), пронађен у Новој Павлици

Сл. 12. Мошти браће Мусића у новом руском кивоту, испред њихових портрета и старе гробнице

Сл. 11. Првобитни изглед манастира Нова Павлица (цртеж, Милорад Обрадовић)

зидови и кула, којима је некада црква у манастиру Нова Павлица била ограђена, нису одолели нападима освајача (сл. 11).

Изгледа да је и осликавање Нове Павлице по завршетку градње било одложено. Фреске су мало касније биле израђене углавном не фреско-техником (на свежем малтеру) већ ал секо (на сувом малтеру).³⁶ Сликари су потицали из данашње Македоније.³⁷ Била су то несигурна времена, непосредно пред Косовску битку, када су Мусићи своју задужбину зидали журећи, не стигавши да потпуно осликају цркву. Могуће је да су њихови ликови сликани по сећању и причи оних који су их познавали, тек после канонизације кнеза Лазара 1390–1391. године. У археолошком слоју установљеном при истраживању Нове Павлице пронађени су најстарији предмети из XIV–XV века, као и земља засићена угљенисаним дрветом,³⁸ што говори о раном пустошењу и спаљивању манастирских грађевина. Грбови Стефана и Лазара, као и њихове мајке Драгане, у монаштву Теодосије, истражени су тек крајем XX века. Они су били сахрањени испод

³⁴ Исто, 114.

³⁵ У Новој Павлици је пронађен новац мађарског краља Жигмунда, кован крајем XIV века, у: Јуришић, А., *Нова Павлица*, 94.

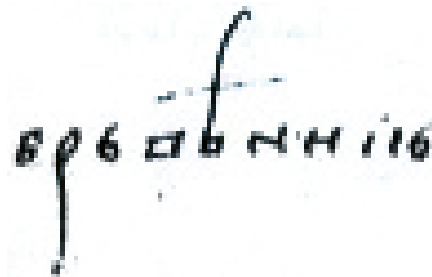
³⁶ Ђ. Радојичић, *Српски књижевници*, 518; М. Михаиловић, *Зидна декорација*, 77.

³⁷ В. Ђурић, *Византијске фреске*, 96.

³⁸ А. Јуришић, *Нова Павлица*, 94.

Сл. 13. Тврђава са кулама квадратне основе, детаљ фреске у Жичи

Сл. 14. Име града Брвеника и његове жупе у повељи цара Уроша (1363 г.), писано тзв. брзописом

својих портрета, десно од врата наоса цркве, а њихова мајка лево од истих врата, тачније уз јужни зид црквеног наоса.³⁹ Остаци скелета су после проналаска прво враћени у своје гробнице,⁴⁰ па су касније пребачени у један дрвени кивот. Мошти се сада налазе у најновијем дрвеном кивоту, који је дар Руске православне цркве. Недавно је послат у Нову Павлицу, као чин захвалности браћи Мусићима, који су осам година пре битке на Косову, заједно са својим родитељима, даровали поседе на реци Лабу руском манастиру Светог Пантелејмона на Светој Гори, наравно уз покровитељство кнеза Лазара (сл. 12).

Стефан и Лазар Мусић имали су двор у граду Брвенику, на ушћу реке Брвенице у Ибар, и на раскршћу путева од Моравице ка Крушевцу и од Звечана ка Магличу (сл. 13). Овај град се помиње 1280, 1335. и 1346. године.⁴¹ Касније је, 1363. године, градом управљао челник Муса (сл. 14). Будући да су Мусићи имали поседе и у долини реке Лаба, интересантна је чињеница да је и у овој области постојао град Брвеник и друга река Брвеница, која се улива у реку Лаб. Град се налазио источно од ушћа Брвенице у Лаб, код села Браина и Брвеник, на брду које се такође зове Брвеник, испод којег протиче река Брвеница. Поред темеља тврђаве зване *Мусин ѓрад*, ту су и остаци других грађевина и једне доста простране цркве.⁴² На овом месту се и у XIX веку помиње *разорени ѓрадић*,⁴³ тј. мала тврђава. Народна песма управо овај други Брвеник помиње као седиште браће Мусића, што ипак није у складу са историјском истином, иако је могуће да је и ова тврђава била у њиховом поседу. Иначе, будући да се у

³⁹ Исто, 33, 102.

⁴⁰ Ж. Микић, *Скелећини остаци браће Мусића и Михаила Анђеловића*, 109.

⁴¹ М. Динић, *Југозайадна Србија*, 71.

⁴² *Karta 1:100 000 = Priština*; В. Јовановић, *Градови и дворци*, 367; М. Ивановић, *Црквени споменници*, 403.

⁴³ М. Ракић, *Лаб*, 217.

Сл. 15. Стефан Мусић,
илустрација (Васа Поморишац,
1959 г.)

народној песми „Мусић Стефан” помиње *мајдан чисто сребрни*⁴⁴ (сл. 15), интересно је да се на североистоку недалеко од лабског Брвеника налази Мајдан планина.⁴⁵ Ибарску тврђаву Брвеник са подграђем (сл. 16) у размени је добио отац браће Мусића, челник Муса, давши Војиславу Војиновићу град Звечан. Брвеник у долини Ибра имао је своју градску жупу, територију коју је контролисао (сл. 17). Готово свако село (сл. 18) у жупи имало је своју обавезу према властелинском двору (сл. 19) у граду Брвенику.⁴⁶ Касније су управо Мусини синови и Војислављев брата-нац били у великом сукобу, јер су Стефан и Лазар бранили интересе свог ујака, кнеза Лазара, против Николе Алтомановића. После погибје кнеза Лазара и браће Мусића, град Брвеник је био у поседу кнеза Стефана Лазаревића (сл. 20). Изгледа да се градски старешина, *ћефалија*, поменут у једној повељи кнеза Стефана Лазаревића везаној за долину средњег Ибра,⁴⁷ може довести у везу са тврђавом Брвеник (сл. 21).

У близини Брвеника, као и старије цркве Светог Павла, Мусићи су подигли Манастир Ваведења Богородичиног, у народу познат као Нова Павлица (сл. 22). Она старија црква прозвана је Старом Павлицом. Средњовековна имена ових цркава била су Павља црква и Нова обитељ. Патријарх Данило III пишући о задужбини Мусића, говори о томе да је она подигнута у близини града Брвеника. Овај женски манастир подигла је, уз подршку својих синова, Драгана, једна од до сада познате две сестре кнеза Лазара. Патријарх нарочито помиње *йрекасну и божасѡавну цркву* коју су саградили у име Ваведења Пресвете Богородице.⁴⁸ По његовим речима, она носи име Нова обитељ,⁴⁹ тј. „нови манастир”. Такође, убрзо након Косовске битке, свој Манастир Раваницу један непознати монах назива *новом обишѡли*.⁵⁰ Иначе, фреска Ваведења Богородичиног налази се у јужном поткуполном простору Нове Павлице⁵¹ (сл. 23). Једна друга павличка фреска, на којој је приказана Богородица са Христом, такође подсећа на раваничко сликарство (сл. 24).

Није познато због чега је отац браће Мусића, иначе са титулом челника, не безначајном у средњовековној Србији, у писаним изворима познат као челник Муса. Његово „турско” име више личи на надимак, можда настао због учешћа у неким сукобима са Турцима. И један војвода Вука Бранковића имао је необично презиме – Хамировић, можда из истих разлога. Право име челника Мусе могло је гласити Мојсеј (Мојсије), Мисал или слично. С друге стране, мајка браће Мусића била је Драгана, рођена сестра кнеза Лазара. Лазарева породица имала је поседе око Новог Брда, а

⁴⁴ *Сабрана дела Вука Караџића* 5, 221.

⁴⁵ *Karta 1:100 000 = Priština*

⁴⁶ О томе: А. Соловјев, *Једна српска жупа*, 25–42.

⁴⁷ М. Шуица, *Повеља кнеза Стефана*, 112.

⁴⁸ И. Руварац, *Повесна слова*, 114.

⁴⁹ В. Ђоровић, *Силуан и Данило II*, 96.

⁵⁰ Раваничанин II, *Светицу њобеду њоказаше*, 129.

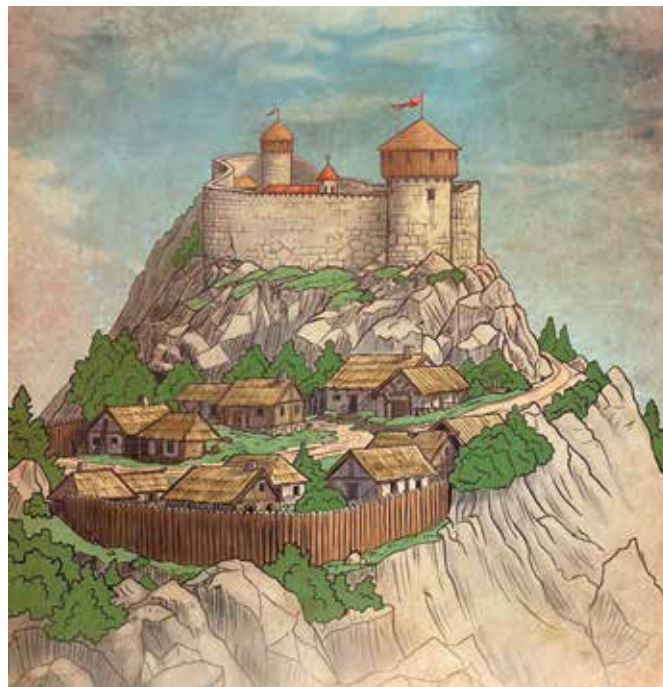
⁵¹ Б. Живковић, *Црпјежи фресака*, стр. 19: III 2, стр. 20.

Сл. 17. Поглед са Брвеника на његову пространу жупу (фотографија снимљена дроном)

Сл. 18. Села брвеничке жупе

Сл. 16. Једна верзија реконструкције града Брвеника (илустрација, Бранислав Керац, Нови Сад)

челник Муса и његова породица на реци Лабу. Ово су предели смештени у околини Приштине, недалеко један од другог. Судећи по томе, породице су се познавале и у једном тренутку ородиле. Управо се први писани траг о *сџавилцу* Лазару, будућем кнезу, и челнику Муси, налази у повељи цара

Сл. 20. Новац са натписом КНЕЗ СТЕПАН (тј. Стефан Лазаревић), пронађен поред цркве Св. Николе у Баљевцу, у близини Брвеника (цртеж, Ненад Димитријевић)

Сл. 21. Део зидина на Брвенику

Сл. 19. Остаци зидина Брвеника, зидани уз литицу

Сл. 23. Цртеж фреске Ваведeња Богородичиног у Новој Павлици

Уроша, којом он 1363. године одобрава замену града и Жупе Звечана за град и Жупу Брвеник (сл. 25), где је Лазар био један од јемаца извршења ове замене и штитио интересе свог зета, челника Мусе. По речима цара Уроша, челник је добио Брвеник, уступивши кнезу Војиславу Звечан.⁵² Титула „ставилца“, коју је тада носио Лазар, односила се на одговорну дужност везану за личну трпезу цара Уроша. Челник Муса био је у то време један од челника цара Уроша. Надлежност челника односила се пре свега на управљање утврђеним градом.⁵³ Жупа Брвеник била је ближа Крушевцу од Звечана, самим тим челнику Муси је одговарало да његови поседи буду ближе поседима његовог породичног савезника Лазара.

Иначе, у средњовековном говору име Муса изговарало се и писало другачије. У повељи кнеза Лазара из 1380–1381. године, његов зет се два пута помиње под именом *Млса*.⁵⁴ Исти облик имена се појављује и на ктиторској фресци у Новој Павлици.⁵⁵ С обзиром на гласовну промену преласка слова „л“ у слово „о“, која се и дешавала у XIV веку, име челника Мусе може се правилније тумачити као Моса. У дубровачким документима из 1388. и 1389. године, име и презиме Стефана Мусића се на латинском језику записује као „ad Stephanum Mosich“ или „Stephano/Stephani Molsich“.⁵⁶ То би одговарало надимку Моса од имена Мојсеј, које је по свој прилици било право име његовог оца.

Браћа Стефан и Лазар имали су још једног брата, а народне песме помињу и једну сестру. Име њиховог трећег брата Јована није мирско већ монашко. Његово световно, мирско, крштено име остало је непознато. Рано је постао топлички митрополит. Заједно са Стефаном и Лазаром,

⁵² М. Шуица, *Повеља цара Уроша*, 144–145.

⁵³ М. Благојевић, *Државна управа*, 34–35, 212–213.

⁵⁴ Архимандрит Леонид, Ј. Шафарик, *Сѣра срѣска писма*, 259.

Сл. 22. Стара фотографија Нове Павлице (деталј)

Сл. 24. Богородица са малим Христом у Новој Павлици

Манастиру Ваведeња, сада Новој Павлици, поклонио је крст-реликвијар, који се чува у светогорском манастиру Ватопеду (сл. 26). Пре тога, чувао се у Хиландару, али се не зна када је у Хиландар доспео из Нове Павлице. Изгледа да је неко у прошлости, можда и митрополит Јован Мусић, пред покосовску турску најезду на Србију, реликвијар однео у Хиландар. И Нова Павлица и Хиландар зидани су у част истог празника, Ваведeња Богородичиног. У натпису се помиње мајка три брата Мусића као *монахија* (монахиња) *Теодосија*.⁵⁷ Нова Павлица није припадала Топличкој митрополији Јована Мусића, већ Рашкој митрополији, али предео са друге, источне стране Копаоника, и сама престоница Крушевац у том периоду јесу. По свој прилици, Јован је и своју погинулу браћу Стефана и Лазара, пренео са Косова и сахранио у Новој Павлици. Можда је и свог погинулог брата од тетке, Иваниша Алтомановића, са Косова пренео у Дечане. Такође, можда је учествовао при сахрани погинулог кнеза Лазара у Приштини и мало касније при отварању његове гробнице и преносу моштију од Приштине до Нове Павлице и Раванице (сл. 27). Он би могао бити главни иницијатор заустављања поворке са моштима у Брвенику и Новој Павлици. Ово је била отприлике и половина пута од Приштине до Раванице.

Веће умољених у Дубровнику, 20. јула 1403. године, помиње супругу и сина Лазара Мусића. Супруга је поменута под именом Јелена, а син је записан као *Стефан Молсић*.⁵⁸ У Дубровнику су боравили од 1402. године.⁵⁹ Такође, боравили су и у Улцињу. Очито је да је Стефан име понео

Сл. 25. Повеља цара Уроша (1363) у којој се помињу ставица Лазар и челник Муса

⁵⁵ Љ. Стојановић, *Зайиси и нађииси* 6, 95.

⁵⁶ М. Динић, *Одлуке већа Дубровачке републике* 2, 429, 504.

⁵⁷ Р. Грујић, *Реликвијар*, 80; Ђ. Радојичић, *Српски књижевници*, 515.

⁵⁸ К. Јиречек, Ј. Радонић, *Историја Срба* 2, 382 нап. 8; М. Михаиловић, *Зигна декорација*, 66.

Сл. 26. Крст браће Мусића, данас у Ватопеду на Светој Гори

Сл. 27. Пут преноса моштију кнеза Лазара (1390-1391)

по стрицу Стефану. Иначе, дубровачко Велико веће, Мало веће и Веће умољених, 15. јула 1388. године, слала су поклон браћи Стефану и Лазару, оловљавајући их као *ѿријашеље наше* који су тада правили свадбу, тј. организовали венчање.⁶⁰ Није познато да ли су се тада женила оба брата. Лазар је сина, Стефана II Мусића, добио негде пред битку на Косову.

Необично је то да се извесни Стефан Мусић из Костура у дубровачким књигама помиње чак 1463. и 1483. године.⁶¹ Није јасно да ли је то Стефан II Мусић или неко други из њихове фамилије. Можда је Михаило Анђеловић, нови ктитор новопавличке припрате у другој половини XV века, иначе полугрчког порекла, био у неком сродству са поменутиим Стефаном Мусићем из Костура.

Епископ пећки Марко (крај XIV века) говори о томе да се након Косовске битке, због честих турских упада, ни црквени сабори нису могли састати.⁶² Када је сабор напокон сазван, приступило се преносу моштију кнеза Лазара. Тадашњи патријарх Данило III, један од савременика Косовске битке из 1389. године, пишући о преносу моштију кнеза Лазара из Приштине у Манастир Раваницу, каже да је поворка која је носила мошти на свом путу пристигла и у *ѿрад Брвеник*, у чијој се близини налазио манастир намењен женском монаштву као *нова обишѣљ*, тј. новосаграђени манастир. Према патријарховим речима, *Нову обишѣљ* саградили су сестра

⁵⁹ С. Милојевић, *Мусићи*, 22.

⁶⁰ М. Динић, *Одлуке већа Дубровачке републике* 2, 415.

⁶¹ С. Милојевић, *Мусићи*, 34.

⁶² Епископ Марко Пећки, *Патријарх Јефрем*, 261.

Сл. 28. Остаци зидина града Брвеника (фотографија снимљена дроном). Остаци заокружени плавом бојом

кнеза Лазара и њени синови. Цркву су устројили у име *свеојеване Владичице, уласка њеној у светињу над светињама* (празник Ваведења Богородичиног). Мошти кнеза Лазара положене су у цркви *где ѝрисна сесѣра њеџова са синовима њеним* (тј. Стефаном и Лазаром) *ѝоложени беху*. Патријарх им је посветио и два стиха. У првом стиху се он обраћа *маѣи Теодосији*, сестри кнеза Лазара, препоручујући јој синове *с браѣом*, тј. кнезом Лазаром, као оној која се упокојила пре њих. У другом стиху он прославља све њих заједно. Из Нове Павлице мошти су пренесене на *уречено месѣо*, у Манастир Раваницу.⁶³ Придев *ѝрисна*, који се односи на сестру кнеза Лазара, уствари значи рођена, најближа сестра. Ковчег са моштима кнеза Лазара, вероватно је тада био постављен испред олтара новопавличке цркве. Такође, и данас постоји средњовековни пут којим су мошти носене од Павлице ка Крушевцу. Од садашње школе у Брвенику пут иде ка селу Кремиће, а одатле ка Вележу и Јошаничкој Бањи. Од Бање је један крак ишао ка тргу Плани и Жичи, а други ка Крушевцу. Могуће су обе варијанте. Поворка се могла упутити од Јошаничке Бање ка Крушевцу, или од Плана ка Жичи и Крушевцу. У Жичи је тада било седиште патријаршије.

Брвеник је крајем XIV века заиста био град, не само у смислу простора ограђеног зидом, тј. тврђаве са војном посадом (сл. 28). Имао је и свој *ѣрѣ*, подграђе са стамбеним и привредним објектима. Овде су осим

⁶³ В. Ћоровић, *Силуан и Данило II*, 96.

Сл. 29. Повеља кнеза Лазара о Цркви у Кукњу (1388)

Сл. 30. Повеља патријарха Спиридона о Цркви у Кукњу (1388). На печату је фигура Св. Спиридона Кипарског.

Срба, привремено или трајно, боравили и римокатолички грађани Котора и Дубровника. На нека 2 км од Брвеника, налазио се тада новосаграђени женски манастир Ваведена Богородичиног. И он је био ограђен мањим одбрамбеним зидом. Будући да је Манастир Ваведена означен као „нова обитељ“, Павља црква или Стара Павлица могла је бити „стара обитељ“. Ипак, није сасвим сигурно да ли је Стара Павлица од почетка била парохијска црква или манастир. Такође, и у турским пописима из 1519. и 1533. године, Нова Павлица је поменута као манастир *Нова црква*.⁶⁴ Заједно се помињу Нова Павлица и село Вележ⁶⁵ (поред Јошаничке Бање), па је могуће да је ово село од времена оснивања манастира припадало његовом властелинству. Нема сумње да су кнез Лазар и патријарх Спиридон, задужбини браће Мусића и њихове мајке, кнежеве сестре, доделили повеље приликом подизања задужбине. Манастир је тада морао имати и своје поседе. Задужбини вазала браће Мусића и кнеза Лазара, Обраду Драгосалићу, који је подигао цркву у Кукњу, издате су две повеље које су сачуване. Нажалост, повеље додељене Новој Павлици нису сачуване. Манастир се помиње и 1548. године. Тада је ово био мушки,⁶⁶ а не као у почетку, женски манастир.

Малопре поменути војвода Обрад Драгосалић или Декиндић, који је на територији браће Мусића имао свој баштински, наследни посед, у подножју Копаоника, на свом имању подигао је цркву у селу Кукањ, чији је садашњи назив Бељак. Није сигурно када је рушена, али је обновљена у XVII веку. Посвећена је Ваведену Пресвете Богородице, исто као и задужбина браће Мусића, што је представљало општу појаву у Србији тога доба, вероватно услед утицаја посвете Хиландара. Може се слободно рећи да је Драгосалић био „вазал“ Стефана и Лазара. И његова је задужбина посвећена Ваведену Богородичином. Ипак, повељу којом одобрава подизање ове цркве издао је 1388. године кнез Лазар⁶⁷ (сл. 29), а потврдио (сл. 30) ју је патријарх Спиридон. Драгосалић је приложио и хрисовуље, које су његовим прецима као потврду својине над земљом, издали *свѣѣи краљеви*.⁶⁸ Вероватно се ради о краљевима Милутину и Стефану Урошу III (Дечанском). Вазали кнеза Лазара били су и браћа Мусићи и Обрад Драгосалић. Негде пред Косовску битку, 1388. године, у дубровачким службеним документима, помиње се посланик браће Мусића под именом Обрад.⁶⁹ То је без сумње Драгосалић. Након битке на Косову, у последњој деценији XIV века, кнез Стефан Лазаревић одузео је посед Обраду Драгос(л)алићу због *невере*, тј. издаје. По томе се може закључити

⁶⁴ Б. Кнежевић, *Манастѣири*, 262.

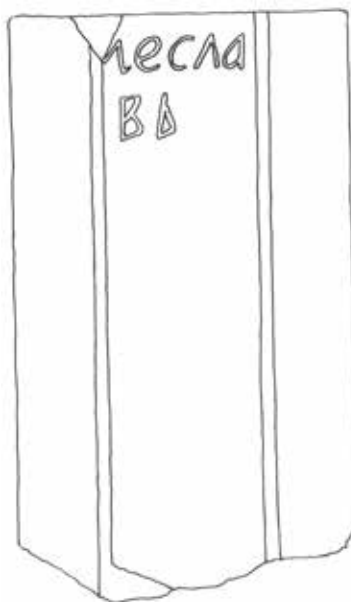
⁶⁵ Исто, 262–263.

Сл. 31. Повеља кнеза Стефана Лазаревића
о Цркви у Кукњу (крај XIV в.)

Сл. 32. Део надгробне плоче
са именом Болеслава
у цркви у Бељаку (Кукњу)

Сл. 33. Надгробна плоча
са именом Болеслав
у Новој Павлици

Сл. 34. Печат српског патријарха
Спиридона (1388), на коме је приказан
Св. Спиридон Тримитунтски

Сл. 35. Стари грађевински материјал
(XIV в.) уграђен у нову цркву (XVII в.)

да је Обрад преживео битку на Косову и, уместо подршке Стефану Лазаревићу, сину погинулог кнеза Лазара и брату својих изгинулих сизере-на Мусића, подршку пружио Вуку Бранковићу. Посед са црквом, Стефан Лазаревић пристао је да врати само Манастиру Хиландару, будући да је монах Герасим, рођени брат Вука Бранковића, доказао да је Драгославић још раније своју цркву са земљишним поседом обећао Хиландару.⁷⁰ Повеља коју је овом приликом издао Стефан Лазаревић (сл. 31), потиче из 1391–1392. године.⁷¹

⁶⁶ Исто, 262.

⁶⁷ А. Младеновић, *Три повеље и једно писмо*, 49–50.

⁶⁸ Исто, 49.

⁶⁹ М. Динић, *Одлуке већа Дубровачке републике 2*, 450.

⁷⁰ М. Шуица, *Повеља кнеза Стефана*, 111–112.

Иначе, садашња црква у Бељаку,⁷² као резултат обнове старије средњо-вековне цркве, грађена је 1656. године. О томе говори натпис уклесан на поломљеној мермерној плочи беле боје, која се данас чува иза улазних врата цркве. Овде се чува и део средњовековног мермерног надгробног споменика, који је припадао особи која се замонашила, а чије је световно име било Болеслав или Болеслава (сл. 32). Изгледа да је ово име било често у долини Ибра у XIII–XIV веку. Надгробна плоча са натписом (Бо)леслав (сл. 33) пронађена је у зиду олтарске апсиде Манастира Нове Павлице.⁷³ Према ктиторском натпису из XVII века, види се да је црква у Кукњу (Бељаку) била посвећена празнику Ваведeња Богородичиног, као и стара црква из 1388. године, коју помињу кнез Лазар и патријарх Спиридон (сл. 34) у својим повељама Обраду Драгосалићу, којима му одобравају подизање цркве у тадашњем селу Кукањ.⁷⁴ Жути и црвени камен, као и танка цигла (сл. 35), указују да је нова црква зидана материјалом узетим са старе срушене цркве. Око новије цркве налази се полукружна увала са остацима старих, правилно клесаних правоугаоних камених блокова, који представљају темеље цркве с краја XIV века. На лицу места, може се видети да је нова црква обновљена у оквиру темеља старе и да је стара црква била незнатно већа од нове (сл. 36). Вероватно је стара црква имала куполу. Манастир Кукањ помиње се у турским дефтери-ма у XV–XVI веку. Године 1548. о њему се говори као о баштини калуђера која више није њихова.⁷⁵ Манастир је рушен у време неке побуне домаћег становништва против Турака. Изгледа да су Турци одобрили обнову цркве тек половином XVII века, и то под условом да буде мањих димензија од претходне. Из XVII века потиче део иконостаса, са иконама Христа, Богородице, Св. Јована Крститеља и 12 апостола (сл. 37).

Године 1986. црква је археолошки истраживана. Пронађен је уобичајени материјал који изгледа припада дужем временском периоду, као и две средњовековне надгробне плоче поред северног спољног зида цркве. Значајно је то да су нађени и остаци фресака, а испод подних плоча цркве и остаци опека и мермерних плоча са уписаним крстом, као и угљенисано дрво. Црква из XVII века зидана је са две потпуно различито обрађене количине камена,⁷⁶ што је недвосмислен доказ да је коришћен и камен од старе срушене цркве са краја XIV века. Материјални докази упућују на то да су стару цркву Турци спалили.

Још један властелин могао је, у другој половини XIV века, бити вазал браће Мусића. То је непознати ктитор цркве у данашњем селу Радошиће

⁷¹ С. Милојевић, *Мусићи*, 15.

⁷² У оквиру теренских истраживања, цркву у Бељаку су 1. 4. 2024. године, као представници Народног музеја Краљево, обишли Милорад Обрадовић, Владан Пејковић и Срђан Вуловић.

⁷³ М. Михаиловић, М. Ковачевић, *Нова Павлица*, сл. 30 на стр. 54.

⁷⁴ С. Новаковић, *Законски споменници*, 775–776.

⁷⁵ Б. Кнежевић, *Манасџири*, 264–265. Манастир је поменут и 1519. и 1533. године.

⁷⁶ В. Богосављевић, *Црква Свештої Ваведeња*, 54–56; Б. Кнежевић, *Манасџири*, 266.

Сл. 36. Ров око цркве указује да је нова црква (XVII в.) саграђена као мања у оквиру веће, старије цркве (XIV в.)

Сл. 38. Црква у селу Радошиће

Сл. 37. Део иконостаса у Бељаку (XVII в.)

Сл. 39. Фрагменти фресака из цркве у селу Радошиће (крај XIV в.)

(сл. 38), у подножју Копаоника, недалеко од Нове Павлице и цркве у Бељаку. Верује се да је црква у Радошићу, доскоро покривена земљом и однедавно откопана и обновљена, са фрагментима фресака (сл. 39), уствари стари манастир Тушимља у старом истоименом селу, поменут касније и у турским дефтерима (1519, 1533. и 1548. године). У његовој близини је село Бадањ, такође споменуто у дефтерима. Село Тушимља уцртано је на карти из 1893. године, а данас оно не постоји. У време писања ових дефтера манастир је запустео,⁷⁷ а вероватно је тада и срушен, слично манастиру у Кукњу (Бељаку). У овој цркви, која је некада имала и куполу, пронађен је гроб њеног ктитора, који се датује у крај XIV века. Према слоју земље пуном гарежи,⁷⁸ може се закључити да је првобитна црква била спаљена. У близини се, почетком XVI века, у дефтерима помиње рудник

⁷⁷ Б. Кнежевић, *Манастѝри*, 266–267; *Карта 1:75000 – Рашка*

⁷⁸ Д. Булић, *Црква у Радошићима*, 89, 93–94, 96–97. Такође, о сликарству цркве у Радошићу: Стевановић, Б. – Лукић, М. – Живковић, М., *Фрагменти фресака из цркве у селу Радошићима*, 85–106.

Сл. 40. Аверс новца Стефана Мусића. Његов портрет је идентичан оном на фресци.

Сл. 41. Цртеж истог новца (аутор Милорад Обрадовић)

Козја глава.⁷⁹ Случајно су, крајем XX века, пронађени рударски ходници са оригиналном дрвеном конструкцијом и остацима рударског алата,⁸⁰ који су изгледа припадали овом руднику. Козја глава је узвишење од 954 m.⁸¹ Могуће је да се рудник користио и пре Турака и да је непознати ктитор цркве у Радошићу контролисао његов рад у име браће Мусића. Недалеко одавде, у Запланини, која је у средњем веку била рударски трг, нађени су остаци рударске топионице из XIV–XVI века.⁸² Такође, средњовековне цркве у Шумнику и Баљевцу, у непосредној близини тврђаве Брвеник, могле су бити „градске“ цркве, исто као и она у подножју града, или су могле бити цркве које је обновила или подигла властела челника Мусе и његових синова.

Старији сестрић кнеза Лазара, Стефан Мусић, био је једини великаш који је у држави кнеза Лазара ковао свој новац. На неким примерцима овог новца постоји само ћирилични натпис СТЕФАН.⁸³ Негде је изнад имена СТЕФАН црта, изнад које су крст и са његове леве и десне стране по три тачке.⁸⁴ Једна врста новца приписана Стефану Лазаревићу,⁸⁵ уствари је припадала Стефану Мусићу. Сличан примерак чува се и у Народном музеју Србије.⁸⁶ На овој врсти, Стефан је приказан у одори са појасом. Натпис STEPAN је латинични.⁸⁷ Исти облик Стефановог имена, али ћирилично „Степан“, записан је у повељи кнеза Лазара којом он потврђује дар Мусића руском светогорском манастиру.⁸⁸ И у једном летопису говори се о погибији „Мусић Степана“ у Косовском боју.⁸⁹ Приказ великаша на серији новца са натписом STEPAN идентичан је оном на фресци у Новој Павлици (сл. 40). Властелин је у свечаној одећи, са рукама подигнутим у молитвени став. Лево од фигуре на новчићу приказан је цвет крина (сл. 41). Такође, на извесним примерцима сребрног кованог новца, који има одлике сличне другим новчићима Стефана Мусића, на задњој страни (реверсу) приказан је ратнички шлем са котвом, тј. сидром изнад шлема као његовим украсом.⁹⁰ Неизвесно је да ли би ово могао бити грб браће Мусића, будући да се сличан цртеж сидра може наћи и на једном писму кнеза Војислава Војиновића.⁹¹ Кнез Војислав и челник Муса јесу заменили жупе и градове, али је нејасно да ли би користили сличне грбове, тј. сличне украсе на шлему и штиту (?).

Такође, постоји и новчић на коме је аверсна представа хералдиког шлема, а на реверсу особа са брадом која носи скиптар и натписом ГОСПОДИН СТЕФАН.⁹² Није јасно да ли је ово новац деспота Стефана из периода када је носио титулу кнеза или је у питању серија новца Стефана

⁷⁹ А. Handžić, *Dva popisa*, 25, 97.

⁸⁰ В. Богосављевић, Д. Мркобрад, Д. Богосављевић, *Истраживање рударства*, 9–48.

⁸¹ Д. Мркобрад, В. Богосављевић, Д. Богосављевић, *Прилози истраживању*, 93.

⁸² Д. Мркобрад, *Истраживања*, 92.

⁸³ Р. Марић, *Судије из нумизматике*, 102, 105.

⁸⁴ М. Јовановић, *Средњовековни новац*, 191.

Сл. 42. Браћа Мусићи
(илустрација у боји, Бранислав Керац)

Мусића. Натпис подсећа на ктиторски натпис Стефана Мусића са фреске у Новој Павлици.

На још једној монети са истим натписом, на аверсу је стојећа фигура, док је на реверсу шлем Лазаревића са роговима⁹³ као цимером (западни тип шлема).

Можда је најближе истини да су браћа Мусићи користили грб кнеза Лазара, свог ујака. На одежди Лазара Мусића у Новој Павлици насликане су фантастичне звери и двоглави орлови.⁹⁴ Чак се и у олтару новопавличке цркве, испод сцене скидања са крста, налази насликан двоглави орао са двоструким крстом између глава.⁹⁵ Други двоглави орао насликан је у припрати у другој половини XV века.⁹⁶ Стефан и Лазар су на штиту вероватно имали двоглавог орла (сл. 42). Штит са двоглавим орлом, или исти штит

⁸⁵ Д. Поповић Гај, *Збирка средњовековној новца*, 54.

⁸⁶ Исто.

⁸⁷ В. Иванишевић, *Новчарство*, стр. 283, и табла V – бр. 38.1.

⁸⁸ Архимандрит Леонид, Ј. Шафарик, *Сћара српска писма*, 259.

⁸⁹ Љ. Стојановић, *Родослови и лејописи*, 73.

⁹⁰ Архимандрит Леонид, Ј. Шафарик, *Сћара српска писма*, 171.

⁹¹ Г. Čremošnik, III. *Humske povelje i pisma*, 83.

⁹² С. Марјановић Душанић, *Владарске инсигније*, 88.

⁹³ Исто, 90.

⁹⁴ О хералдичким симболима у средњовековној Србији: В. Иванишевић, *Развој хералдике*, 213–234.

⁹⁵ Б. Живковић, *Црпљежи фресака*, стр. 12: II 20 и 21, стр. 13, 15.

⁹⁶ Исто, стр. 38: VI 9

Сл. 43. Печат деспота Стефана Лазаревића (1407) са окренутим штитом на коме су коса пруга и кринови

Сл. 44. Грб браће Мусића у дубровачком грбовнику

⁹⁷ В. Иванишевић, *Новчарство*, 287, 289; Д. Ацовић, *Хералдика и Срби*, 147.

⁹⁸ А. Младеновић, *Повеље и писма деспота Стефана*, фотографије на странама 278, 289, 368; С. Марјановић Душанић, *Владарске инсигније*, 110. Иначе, што се тиче дубровачких иilirских грбовника, мноштво грбова насликаних у њима, уклапа се у

изнад кога је шлем са бивољим роговима, приказиван је на новцу деспота Стефана Лазаревића,⁹⁷ па нема сумње да је такав штит носио и његов отац, кнез Лазар. Међутим, у дубровачким римокатоличким збиркама грбова, тзв. грбовницима, насталим у XV–XVI веку, у којима се многи грбови слажу са онима за које су сачувани аутентични средњовековни ликовни и материјални извори, грб кнеза Лазара је пруга са два крина на штиту. Готово исти овакав мотив, дијагонална пруга са два крина, лево и десно од ње, али на окренутом штиту, налази се на печатима Лазаревог сина Стефана Лазаревића. Овде су гред и кринови приказани усправно на наопако окренутом штиту. Оваква три печата потичу из 1407, 1413. и 1427. године⁹⁸ (сл. 43). Други штитови, али са двоглавим орлом, приказани су на новцу Стефана Лазаревића усправно. Може се пронаћи извесно објашњење. Наопако окренути штит био је симбол упокојених владара или властелина.⁹⁹ Овде се ради о породичном грбу кнеза Лазара, из периода пре његовог проглашења за владара. Након тога, он је преузео двоглавог орла Немањића, симбол предака његове супруге. На ктиторској фресци у Манастиру Раваници, одежда кнеза Лазара украшена је белим двоглавим орловима на тамноцрвеној подлози, док су код кнегиње Милице они тамније црвени на хаљини која је светлије црвене боје, као и код њиховог сина Стефана. Стефан Лазаревић је на милешевском печату приказао окренути штит, али са усправним мотивима на њему, у знак жалости за својим оцем, кнезом Лазаром, погинулим у Косовској бици. Касније је Ђурађ Бранковић на свом печату приказао исти овакав штит,¹⁰⁰ у знак жалости за својим упокојеним ујаком Стефаном Лазаревићем, чији је престо наследио.

Штитове са насликаним грбом израђивали су у средњем веку штитари и сликари.¹⁰¹ У дубровачким грбовницима постоји и грб породице Мусић. Они су означени презименом *Мусијевић*. На сребрном штиту је црвена коса гред, са по три црвена цвета лево и десно од греде. На дубоком шлему са плаштом је птица ној са потковицом у кљуну¹⁰² (сл. 44). Изгледа да цветови представљају руже, тј. розете. Овакве розете, у облику шестокраке звезде у кругу, тј. цвета састављеног од шест листоликих латица, чест су мотив на средњовековној грнчарији нађеној у Новој Павлици. Чак и на једном пехару.¹⁰³ Латице имају листолики облик, попут украса црвене боје на одори Стефана Мусића, на његовом портрету насликаном у Манастиру Новој Павлици.

Шестолатична розета уписана у круг, исклесана је и на надгробном споменику Иваниша Алтомановића,¹⁰⁴ рођака браће Мусића и четвртог

познатог сестрића кнеза Лазара. Према локалном предању, у припрати цркве Манастира Дечана налази се општа гробница већег броја учесника битке на Косову из 1389. године. Обележена је трапезастом плочом на којој су урезана два цвета божура,¹⁰⁵ тј. розете. Уствари, овде су приказане три розете, а плоча је фрагментована. Ову гробницу покривају и фрагменти још 8 надгробних плоча.¹⁰⁶ Штит Лазаревића са гредом и криновима и штит Мусића са гредом и розетама, представљали би сличне хералдичке представе. На још једној врсти новца Стефана Мусића је приказ крина.¹⁰⁷

Иначе, у гробници браће Мусића постављене су као оплата и камене плоче са уклесаним, можда хералдичким, симболима. На једној плочи су урезана два укрштена буздована, а на другој дијагонална хералдичка греда. Чак је и посуђе пронађено у Новој Павлици имало ознаку радионице или *знак својине*: колски точак са паоцима.¹⁰⁸ Познато је да се он користио и као хералдички симбол у Европи. Епска народна песма помиње заставу Стефана Мусића. С једне стране тканине, то је *крстѣиш свиле барјак* са 12 везених златних крстова. С друге стране тканине, приказана је икона Светог Јована Крститеља – „крсно име Мусића Стевана”.¹⁰⁹ „Крстата” заставица имала је на тканини велики златни крст везен на вероватно пурпурној свили. У угловима кракова овог крста била су по три мања крста, распоређена у облику троугла. Један велики и дванаест мањих крстова означавали су Христа и 12 апостола.

Према А. Соловјеву, опис заставе Стефана Мусића у народној песми могао би бити веродостојан. Велики крст био је постављен преко целог платна, са по три крстића у сваком углу. Слична знамења имали су и западни витезови. Крст са криптограмима, оцилима, мањим крстовима у угловима стални су амблеми Византије, одакле их преузима Јерусалимско краљевство, а затим читав Запад.¹¹⁰ Оваква заставица имала је заправо 13 крстова. Такође, у једном француском зборнику грбова из 1425. године, чији је препис настао 1656. године, као један од грбова који представља средњовековну Србију приказан је црвени штит са златним крстом и четири мала златна крста у угловима великог крста.¹¹¹ Познато је да су у Византији војни команданти као једну од владарских заставица носили и заставу са крстом,¹¹² па није необично што се у народној песми ова заставица помиње, будући да се готово целокупна култура средњовековне Србије угледала на средњовековно грчко царство (сл. 45).

У Новој Павлици је поред врата наоса насликан апостол Петар, док су ктитори Стефан и Лазар Мусић насликани до фигуре апостола Павла.¹¹³

Сл. 45. Христов победнички крст на фресци у Новој Павлици

хералдичке симболе који су приказани на средњовековним предметима XIV–XV века, везаним за државе или породице: С. Ђирковић, *Дойуне и објашњења*, 476; А. Палавестра, *Београдски грбовник II*, 71. Један од најстаријих грбовника, тзв. Коренић-Неорићев грбовник (XVI век) потиче управо из Дубровника: А. Соловјев, *Историја српског грба*, стр. 43 нап. 58 (А. Соловјев), стр. 272 (А. Палавестра).

⁹⁹ Ђ. Petrović, *Dubrovačko oružje*, нап. 37 на стр. 190.

¹⁰⁰ А. Ивић, *Печатњи и грбови*, таб. IX сл. 56

¹⁰¹ Ђ. Petrović, *Dubrovačko oružje*, 92.

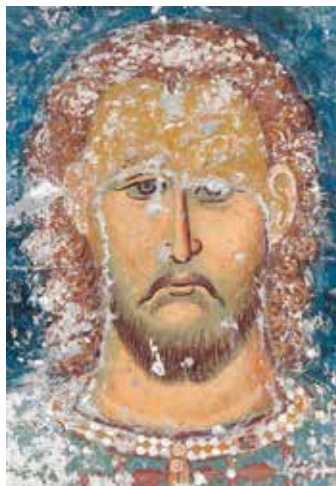
¹⁰² Ванас, I., *Grbovi*, 297; А. Соловјев, *Постанак илирске хералдике*, стр. 123, таблица XIII, број 149; А. Палавестра, *Београдски грбовник II*, 15, 28.

¹⁰³ А. Јуришић, *Нова Павлица*, стр. 74, стр. 84, стр. 85 сл. 72, стр. 92.

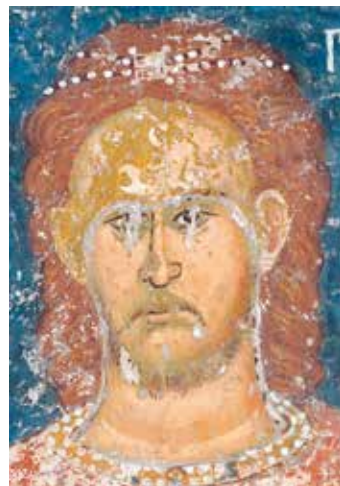
¹⁰⁴ Д. Поповић, *Својеници у Дечанима*, стр. 234 + сл. 11.

Сл. 46. Ктитори насликани поред Св. Павла

Сл. 47. Лице Стефана Мусића са карактерним цртама

Сл. 48. Лице Лазара Мусића са карактерним цртама

¹⁰⁵ Р. Петровић, *О гробу косовских јунака*, 14.

¹⁰⁶ Д. Поповић, *Сјоменици у Дечанима*, 225–237, 234–235, сл. 5.

¹⁰⁷ М. Јовановић, *Средњовековни новац*, 191.

¹⁰⁸ А. Јуришић, *Нова Павлица*, стр. 26 сл. 18, стр. 27 сл. 22, стр. 71.

¹⁰⁹ *Ејске ђесме – Косово*, 90.

¹¹⁰ А. Соловјев, *Историја српског ђрба*, 41 (А. Соловјев).

¹¹¹ А. Соловјев, *Историја српског ђрба*, 184–185. (А. Палавестра); А. Палавестра, *Илирски ђрбовници*, 105.

¹¹² С. Ђирковић, *Дојуне и објашњења*, 469.

¹¹³ М. Михаиловић, М. Ковачевић, *Нова Павлица*, 39–40, 52 сл. 28.

¹¹⁴ М. Шуица, *Повеља цара Уроша*, 145.

¹¹⁵ О портретима браће Мусића: В. Петковић, *Ликови у Павлици*, 221–227; М. Живковић, *Портрети*, 100–112; В. Ђурић, *Византијске фреске*, 96; М. Михаиловић, *Зидна декорација*, 65–79.

Будући да је у близини Нове Павлице и тада постојала Павља црква из XII века посвећена апостолу Павлу, по којој је и село¹¹⁴ половином XIV века носило име, могуће је да су ктитори наручили да се њихови портрети израде поред лика Светог Павла (сл. 46), да би се нагласио континуитет култног места. Иначе, на лицима Стефана и Лазара, фреско-малтер је одвојен у кругу од обрва до врата. Или су ликови били оштећени од стране Турака па обнављани, или је у питању нека дорада ових портрета.¹¹⁵ Портрети браће Мусића сенчени су зеленом бојом, истом техником којом су сликани ликови краљева Вукашина и Марка око 1371. године у Прилепу.¹¹⁶ Изгледа да су сликари из јужнијих крајева, након Маричке битке (1371), уточиште налазили у пределима Моравске Србије. Новопавлички фреско-сликари виртуозно су запажали карактерне особине. Стефан Мусић представљен је као енергична (сл. 47), а његов брат Лазар као сталоженија (сл. 48) особа.¹¹⁷ На глави имају двоструке кожне венце украшене бисерима и дијамантом. Сами венци су у облику слова Х. Исте венце у Новој Павлици носе и Свети Прокопије, Димитрије и Георгије. Ово су *двосџруки венци мученишџва*, обележје које у хришћанској поетици и сликарству имају свети ратници пострадали за Христа и попут њега. У једној похвали кнезу Лазару, помињу се овакви мученички венци украшени бисером и многоценим камењем.¹¹⁸ За све српске ратнике пострададе у Косовској бици, у другој похвали посвећеној кнезу Лазару, каже се да *сви заједно венцем увезаше се*,¹¹⁹ тј. сви добише небеске венце

Сл. 50. Свети ратници, јужна певница

Сл. 51. Свети ратници, северна певница

мучеништва за хришћанску веру (сл. 49). Постоји и мишљење да су венци део статусне и хијерархијске одежде браће Мусића, што би се поклапало са истакнутим орнаментом њихових хаљина.¹²⁰

У новопавличким певницама насликани су свети ратници Теодор Тирон, Теодор Стратилат, Меркурије (сл. 50), а затим и Прокопије, Димитрије и Георгије (сл. 51). Одевени су у панцире, а наоружани мачем, луком, стрелама са тоболцем, копљем и штитом.¹²¹ Преко пута ратника у северној певници насликани су Свети Стефан Првомученик, Свети Симеон Мироточиви и Свети Сава.¹²² Свети Симеон и Сава, још од њиховог проглашења за светитеље, сматрани су заштитницима српске војске у ратовима.¹²³ Због тога су и насликани у близини светих ратника (сл. 52) из ранохришћанског периода. У једном књижевном раду, састављеном одмах након Косовског боја, као војни заступници српске војске и народа помињу се управо Симеон и Сава.¹²⁴

У натписима поред фреско-портрета Мусића у Новој Павлици, за *ѿосѿодина Сѿефана*, који је *хѿиѿѿор свейѿоѿ месѿа овоѿ*, каже се да је син челника Мусе и госпоје Драгане, која је сестра великог и самодржавног господина Србима и Подунављу, Светог кнеза Лазара (сл. 53), док се за *ѿосѿодина Лазара* каже да је *браѿѿ ѿосѿодина Сѿефана*¹²⁵ (сл. 54). Придев *ѿосѿодин* често је био замена за одредницу „владар”.¹²⁶ У повељи Дубровнику из 1387. године, кнез Лазар је означен као *ѿосѿодин земљи срѿској и Поморију и сѿѿранама ѿодунавским или ѿосѿодин који држи ово све*.¹²⁷ По овоме се може видети да именица господин пре свега означава господара над територијом. Иначе, сликар је не случајно, као ктитора, тј. оснивача Манастира Нове Павлице означио само Стефана, будући да је он као старији брат био

Сл. 49. Христос као Сунце Правде, фреска у Новој Павлици

¹²⁰ С. Радојчић, *Порѿреѿи*, стр. 63 + нап. 212.

¹²¹ В. Ђурић, *Зидно сликарсѿтво*, 15; В. Ђурић, *Визанѿијске фреске*, 96.

¹²² Раваничанин III, *Похвале њеѿове венац*, 134.

¹²³ А. Вукомановић, *О кнезу Лазару*, 112.

¹²⁴ Б. Поповић, *Владарска и власѿеоска одећа*, 185–196.

¹²⁵ М. Михаиловић, М. Ковачевић, *Нова Павлица*, 38.

¹²⁶ М. Михаиловић, *Зидна декорација*, 76.

¹²⁷ Доментијан [треба Теодосије], *Живоѿ Свейѿоѿа Саве*, 216–218.

Сл. 52. Свети Стефан Првомученик, Свети Симеон (Стефан Немања) и Свети Сава, фреска у Новој Павлици

Сл. 53. Натпис поред лика Стефана Мусића

Сл. 54. Натпис поред лика Лазара Мусића

¹²⁴ Ђ. Радојичић, *Похвала кнезу Лазару*, 247, 252; Раваничанин II, *Светилу њобеду њоказаше*, 128.

¹²⁵ Љ. Стојановић, *Зайиси и најйиси* 6, 95.

¹²⁶ Б. Цветковић, *Портрети*, 92–96.

¹²⁷ А. Младеновић, *Три њовеље и једно њисмо*, 57.

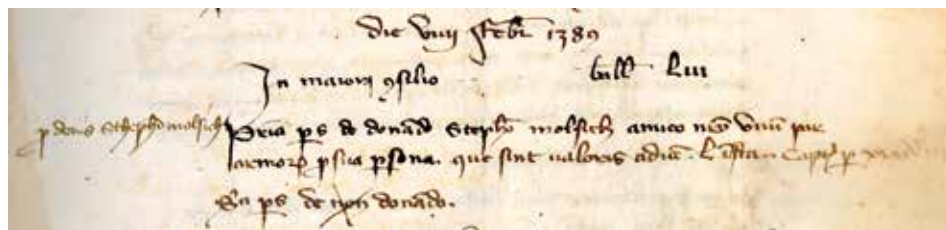
¹²⁸ М. Орбин, *Краљевсѣво Словена*, 93. и у истој књизи: С. Ђирковић, *Коменишари*, 357; М. Орбини, *Славянское царство*, 356.

¹²⁹ М. Живковић, *Портрети*, 109–110.

¹³⁰ Б. Цветковић, *Портрети*, 79–99.

глава породице. За Драгану се наглашава да је рођена сестра кнеза Лазара. На овоме се и заснивао значај породице, будући да су Стефан и Лазар били владареви нећаци, тј. сестрићи. У титули кнеза Лазара осим „Срба“, тј. Србије, посебно се помиње Подунавље. То је тадашњи гранични део према Угарској, данашње Браничево и Мачва са околним пределима. На овој територији својевремено су се од српског цара одметнули великаши Растислалићи. Касније је кнез Лазар ову територију ставио под своју ингеренцију.¹²⁸ Придев „свети“ уз име кнеза Лазара дописан је касније, после његовог проглашења за светитеља. Ипак, постоје индиције да је овај придев у Павлици могао бити исписан и пре његове погибје, да би се нагласиле заслуге за Цркву и народ.¹²⁹ Такође, портрети браће Мусића и натписи поред њих могли су бити рађени и након Косовске битке. Лазар Мусић је у натпису поменут као Стефанов брат, будући да је био неколико година млађи од њега. Постоји и дубоко заснована претпоставка да је Стефан био мртав, а Лазар жив у време осликавања храма, непосредно после Косова.¹³⁰

У јануару 1388. године, код Стефана Мусића у Брвеник долази дубровачки посланик Франциско Бавжелић (Franciscus de Baseio), изгледа рођак Јакова Бавжелића, кога су 1387. године Дубровчани послали у Крушевац по општу повељу кнеза Лазара.¹³¹ То сведочи о чињеници да је Дубровник Стефана Мусића сматрао једним од својих највећих заступника код кнеза Лазара. Такође, и у једној бугарштини, старој епској

Сл. 55. Запис о дубровачком даривању оклопа Стефану Мусићу (1389 г.)
(Državni arhiv u Dubrovniku, 1 Reformationes, vol. 28, f. 116)

песми, на основу чијег језика се може закључити да је настала у среди-
ни блиској Дубровнику или Котору, као почетак приче о Косовској бици
(иако су певачи мешали две косовске битке, ону из 1389. и ону из 1448.
године), наводи се прича о Мусић Стјепану.¹³²

У фебруару 1386. године, Дубровник шаље посланство у Славонију (тј.
Србију) ка *iosiodину кнезу Лазару и нећаку*.¹³³ У овој званичној службеној
белешци не одвајају се кнез Лазар и Стефан Мусић. Једино није јасно да
ли је посланство прво посетило Стефана у Брвенику па онда кнеза Лазара
у Крушевцу или су њих двојица заједно дочекали Дубровчане у Крушевцу.

Дубровчани су 9. фебруара 1389. године, као прву тачку дневног реда,
на седници Великог већа, уз 53 присутна већника, прихватили предлог да
се Стефану Мусићу поклони војна опрема. У вези са тим написали су: „о
даривању Стефану Молсићу пријатељу нашем једног пара оклопа за њега
лично, чија је вредност испод 50 дуката”¹³⁴ (сл. 55). Може се видети да се
о овако вредном поклону, од око 50 млетачких дуката, расправљало на
општинском нивоу. Изгледа да су му послали комплетну ратну опрему, за
њeга лично и његовог брата Лазара, укључујући оклопе и оружје (сл. 56).
Иначе, оружје, војно оруђе и заштитна војна опрема спадали су у робу
осетљиве природе, која се продавала по високим ценама и по посебним
дозволама. Два комплетна оклопа дубровачка општина могла је дарива-
ти само особама од којих је у тадашњој Србији, тј. Славонији, како су је
обично називали у латинским текстовима, зависила њихова трговина, по-
себно трговина рудама. Стефан Мусић је, као владарев сестрић, најлак-
ше могао код свог ујака посредовати за трговце из Дубровника. Они су
спорадично или трајно живели у подграђу његовог града Брвеника, где су
се укрштали трговачки путеви. Такође, на Стефановој територији нала-
зили су се богати рудници сребра. То не значи да су они били у његовом
личном власништву. У време челника Мусе, Стефановог и Лазаревог оца,

Сл. 56. Браћа Мусићи у
италијанским оклопима
(акварел Нине Пљакић)

¹³¹ М. Динић, *Оглукe већа Дубровачке републике* 2, 450; А. Младеновић, *Три ѿвеле и једно ѿсмо*, 57–58.

¹³² *Ејске ѿсеме – бујаршице*, 5–8.

¹³³ М. Динић, *Оглукe већа Дубровачке републике* 2, 250.

¹³⁴ Исто, 504.

Сл. 57. Италијански цртеж оклопника (1373 г.)

Сл. 59. Браћа Мусићи (илустрација црно-бела, Бранислав Керац)

Сл. 60. Војник са посебним штитником за раме на фресци у Новој Павлици

Сл. 58. Железни оковратник са заштитом за лице, север Италије (око 1390 г.)

цар Урош је повељом потврдио његову надлежност над градом и жупом, али не и над рудним реверима на територији Брвеничке жупе.¹³⁵ Нема сумње да је исто важило и у време кнеза Лазара. Ипак, за разлику од других познатих рудника, рудник под називом Брвеник помиње се тек почетком XVI века. С друге стране, најбогатији рудник сребра копаоничког региона у XIV–XV веку био је у Плани, на пола пута између Брвеника и Крушевца. Овде је кован новац кнеза Лазара, вероватно и Стефана Мусића. У овом рударском тргу, дубровачки трговци такође су били инвеститори ископавања, имајући за циљ трговину ископаном рудом. Трговачку царину су плаћали кнезу Лазару, а на тргу у Брвенику Стефану Мусићу. Наравно, трговали су најразноврснијом робом увезеном из Италије и осталих земаља Запада и Истока, од дугмета до скупих тканина, грнчарије, производа од стакла и разног оруђа и оружја. Док је сачувана одежда кнеза Лазара италијанског порекла,¹³⁶ са севера Италије, из града Луке, рађена *тошичким кројем*¹³⁷ и представља *конџуш*, одоре браће Мусића насликане у Новој Павлици припадају типу *кавад*.¹³⁸ Италијанско порекло се сигурно односило и на оклопе који су из Дубровника послали Стефану Мусићу. Квалитетан гвоздени, никловани оклоп имао је јак

¹³⁵ С. Милојевић, *Мусићи*, 10.

¹³⁶ Ј. Ковачевић, *Средњовековна ношња*, 216; П. Васић, *Ношња*, 30.

¹³⁷ Б. Поповић, *Владарска и власијска одећа*, 224.

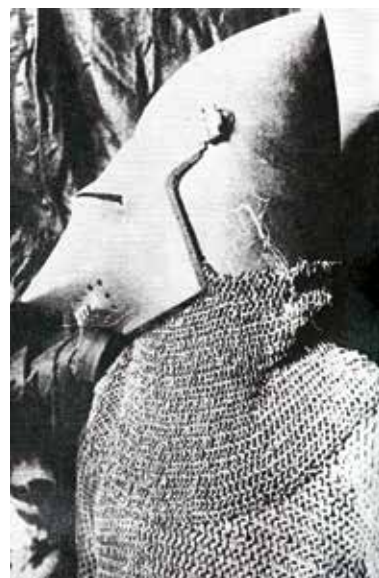
одсјај на сунцу. У једном тексту о кнезу Лазару и Косовској бици пише: „светљаше се оружија и земљу озарујући...“.¹³⁹

Назив оружје односио се и на оклопе. Краљ Драгутин је брату Милутину, приликом предаје престола, предао и свечани оклоп: „оружије своје које на себи сам ношаше на телу свом, ово све даде њему...“.¹⁴⁰ Оклопе су у почетку израђивали италијански мајстори који су имали високу плату у дукатима, а касније су и сами Дубровчани изучили овај сложени занат. Тачније, и у Дубровнику и у Србији, домаћи мајстори су од давнина израђивали простије, лаке оклопе, док се сложенији оклоп, онај у деловима, ковао у Италији (сл. 57). Постојала је типска сродност оружја и оклопа на Апенинском и Балканском полуострву. У Дубровнику су крајем XIV века основни делови оклопа били штитници за груди, врат и главу, али је кован и оклоп за ноге. У фебруару 1383. године оклопар Вид из своје радионице извози грудне и леђне штитнике од металних плочица на кожи („кораче“), шлемове, штитнике за врат (сл. 58), оклопне рукаве, штитнике за ноге и оклопне рукавице¹⁴¹ (сл. 59). На фресци у Новој Павлици, војник носи лаки оклоп од плочица, са посебним штитником за раме у облику металног диска, што је део стандардне војне опреме у то доба (сл. 60).

Од 1380. године, Дубровник постаје најзначајнији балкански извозник оружја, оклопа и остале војне опреме, јер су сукоби са турским извидницама у том периоду трајали непрестано. Иако су дубровачки већници Стефану Мусићу послали два целокупна оклопа и као дар¹⁴² и због потребе, будући да се чекало на велики српско-турски окршај у јуну исте, 1389. године, јасно је да је други оклоп био намењен његовом брату Лазару.

Нема сумње да су кнез Лазар и његови сестрићи, са богатим ресурсима руде гвожђа, бакра и сребра, имали довољно финансијских средстава за израду оружја и војне опреме. Добар део верижних туника и оклопа од плочица израђивали су домаћи мајстори. Један део ових радника, војну опрему је вероватно ковао при рудницима. Ипак, изгледа да се највећи део оклопа увозио (сл. 61). Могуће је и да су, попут мајстора за самостреле и топове, као гостујући мајстори у Србији радили и оклопаре из Дубровника и његовог залеђа.

Није нимало једноставно одредити како је изгледала заштитна војна опрема, тј. оклоп, у Србији крајем XIV века, управо у време битке на Косову 1389. године. С једне стране, на фрескама црква Моравске Србије приказани су ранохришћански свети ратници, махом римски официри грчког порекла, у оклопима који можда имитирају оне из римског периода. Ипак, овакви грудни и леђни панцири, састављени од низа малих спојених

Сл. 61. Сачувани оклоп италијанског порекла (крај XIV в.)

¹³⁸ *Приватни живої у српским земљама средњег века*, 383.

¹³⁹ А. Вукомановић, *О кнезу Лазару*, 111.

¹⁴⁰ Архиепископ Данило и други, *Живоїи*, 26.

¹⁴¹ Ђ. Petrović, *Dubrovačko oružje*, 100, 114, 141, 143.

¹⁴² Исто, 140–141.

металних плочица, као и кожни оклопи, коришћени су у Дубровнику и Србији и крајем XIV века. Лаки оклоп римско-византијског типа у Дубровнику је био познат под италијанским називом „корача”.¹⁴³ Свети Димитрије на фресци у Марковом манастиру (1377) носи византијско одело, док су око њега приказани делови оклопа истоветни онима из Западне Европе тог времена.¹⁴⁴ Оклоп од великих плоча називао се „зброј”.¹⁴⁵ Коришћене су и железне, верижне тунике, састављене од великог броја металних прстенова. Нема сумње да је добар део српске коњице (сл. 62) и пешадије у Косовској бици био опремљен поменути лаким (сл. 63) оклопима, „корачама” и железним кошуљама (сл. 64), да би се могао ефикасније супротставити Турцима, чија је коњица, као и пешадија, била слично опремљена. С друге стране, српски великаши и њихова тешка коњица могли су имати оклопе друга два типа. Први тип је представљао сложенију варијанту, оклоп који се неколико година пред битку на Косову појавио у Милану. То је малопре поменути оклоп, код Срба познат као „зброј”. Њега су чиниле велике металне плоче које су кожним каишевима спајане у целину, али тако да је кретање оклопника било могуће. Други тип је био идеалан за европску коњицу. Он се изгледа највише и користио у Србији на крају XIV века. За заштиту руку и ногу коришћене су веће металне плоче, док се за груди и леђа користио оклоп од малих плочица. На тај начин је полутешко оклопљени коњаник био много покретљивији у борби са брзом азијском коњицом, али и пешадијом, тзв. јаничарима. Без сумње, и Срби су имали добро увежбану пешадију (сл. 65) која се супротстављала јаничарима.

Историјско поље на коме се 1389. године одиграла Косовска битка, није систематски археолошки истраживано. Ипак, познати су неки предмети, као што су врх једног копља, и топуз и буздован из XIV века пронађени на Косову пољу.¹⁴⁶ Негде са Косова потиче панцирна рукавица из XIV века, налик зимској рукавици из народне радиности, плетена металним прстеновима са одвојеним делом за палац леве руке¹⁴⁷ (сл. 66). Према једном путопису из XIX века, на Косову је тада случајно пронађен гроб једног учесника Косовске битке. У њему је био сахрањен витез са шлемом, оклопом, чизмама и мачем.¹⁴⁸ Шлем типа гвозденог шешира пронађен је у реци Миливи, у близини Манастира Ресаве.¹⁴⁹ Могуће је да потиче из XIV-XV века, из времена кнеза Лазара и његовог сина кнеза – деспота Стефана (сл. 67). Типски подсећа на шлемове сликане на фрескама из тог периода (сл. 68). У селу Миливи је кнез Лазар издао повељу Мусићима, а недалеко одавде је подигнут Манастир Ресава.

¹⁴³ Исто, 104–110.

¹⁴⁴ Б. Поповић, *Свети ратници*, 19–20.

¹⁴⁵ Исто, 12.

¹⁴⁶ У Историјском музеју Србије, копље је под инвентарним бројем 184, топуз под инвентарним бројем 233, а буздован под инвентарним бројем 232: П. Поп-Лазих, *Оружје*

¹⁴⁷ П. Поп-Лазих, *Оружје*; Фотографија у: П. Поп-Лазих, Љ. Лађевац, Љ. Прелевић, *Оружје*, таб. XII (П. Поп-Лазих).

¹⁴⁸ М. Милојевић, *Путопис*, 263.

¹⁴⁹ У Историјском музеју Србије, шлем је под инвентарним бројем 384: П. Поп-Лазих, *Оружје*

Сл. 62. Илустрација лаке коњице

Сл. 63. Илустрација лаког коњаника

Сл. 61. Сачувани оклоп италијанског порекла (крај XIV в.)

Сл. 64. Лакше оклопљени војници на фресци у Новој Павлици

Сл. 68. Свети Меркурије насликан у Манастиру Грачаници са шлемом који припада типу гвозденог шешира

Сл. 66. Железна рукавица (XIV в.), нађена на Косову

Сл. 67. Сачувани примерак шлема који припада типу гвозденог шешира

Сл. 69. Италијански оклоп (XIV-XV в.), Музеј Метрополитен, Њујорк

¹⁵⁰ М. Марковић, *О иконографији свештих рајника*, стр. 599 нап. 261.

¹⁵¹ Мошти кнеза Лазара пренете су из Приштине у Раваницу 1390–1391. године: Ђ. Радојичић, *Избор иаширијарха Данила*, 47.

¹⁵² М. Беловић, *Раваница*, фотографија 81.

Сл. 71. Опрема за ратног коња, мамуза и делови копаља за заставе.jpg

О војној опреми византијске, грчке војске, оставио је сведочанство и Игњатије из руског Смоленска. Он је 1392. Године у Цариграду присуствовао крунисању византијског цара Манојла II Палеолога. Том приликом описује и војнике гардисте. Видео је двојицу оклопника „прекривених гвожђем од главе до пете”.¹⁵⁰ По томе се може закључити да се само три године после Косовске битке, негде у време преноса моштију кнеза Лазара,¹⁵¹ у Цариграду помињу ратници који су носили пуне оклопе. Немогуће је да је у питању једноставније железно одело, плетено од металних прстенова. Због трговачких веза са Италијом, и Грци и Срби имали су оклопе налик италијанским. Иначе, на фресци у Манастиру Раваници, главној задужбини кнеза Лазара, саграђеној неколико година пред битку на Косову, Свети Теодор Тирон носи грудни оклоп кован из једног дела.¹⁵² Овакав панцир користио се у Европи од 1380. године.¹⁵³ У грчкој Теби, археолози су пронашли пуни оклоп италијанског типа који потиче из XIV-XV века. Он се чува у Музеју Метрополитен у Њујорку.¹⁵⁴ То је оклоп састављен од жичаних и плочастих делова¹⁵⁵ (сл. 69).

У Бици код Ангоре 1402. године, Срби су носили црне оклопе. Овако их описује грчки писац Јован Дука.¹⁵⁶ Црне железне кошуље, као и црне металне плоче које чине оклоп, постојале су у средњовековној Италији, Дубровнику, а самим тим и Србији. Мачеви су такође бојени црном бојом да би се заштитили од процеса корозије, тј. рђе.¹⁵⁷ Сивоцрни

оклопи ковани су у Милану.¹⁵⁸ Војска кнеза Стефана Лазаревића и његовог брата Вука учествовала је у турско-татарском сукобу у Малој Азији. За њихово здравље се пре битке, тада новом светом ратнику, кнезу Лазару, молила бивша деспотица и тада монахиња Јефимија, рођака кнегиње Милице, везући молитву на покрову за кнежеве мошти. Такође, можда су се и у Косовској бици, 1389. године, могли носити црни оклопи. Управо се они помињу у другој половини XIV века у Дубровнику.

Битно је рећи да су Турци након Косовске битке пљачкали војну опрему српских ратника и односили је као скупочен ратни плен. Бројни писци су поменули оклоп Милоша Кобилића и прекривач његовог ратног коња, наводећи да су се они чували у султановој палати.¹⁵⁹ Чак је и у XIX веку записано да се Кобилићев мач, остало оружје и одело чувају у Истанбулу.¹⁶⁰ Интересантно је да је још 1371. године, пре Маричке битке, италијански оклопар из Дубровника призренском посланику краља Вукашина продао „кораче“, оклопе састављене од металних плочица, али овог пута прављене за ратне коње¹⁶¹ (сл. 70). Чак се и у народној причи о бици на Косову, потеклој са Шар-планине, помињу панцири за коње који су их штитили до копита.¹⁶² У манастиру Нова Павлица пронађена је и опрема за ратног коња и део мамузе. Вероватно су војници из оближњег града Брвеника повремено чували, али и бранили, од тврђаве слабије утврђени манастир. Међу овим предметима су жвале са алкама, трапезаста алка за коњско седло, осмокрака звезда мамузе, и два гвоздена шиљка којима су се у земљу побадала копља са заставама крајем XIV века¹⁶³ (сл. 71). Интересантни су стихови десетерачке епске песме о Стефану Мусићу у којима се каже:

„*ѿа се шеће коњма у ахаре,
ѿа изведе два коња виѿеза,
оседла и(х) и оѿрави леѿо,
једноѿ себи, друѿоѿ ѿосѿодару.
Па се шеће у ѿосѿодске дворе,
и изнесе крсѿаѿи свилен барјак,
на коме је дванаесѿи крсѿова,
сви дванаесѿи од чисѿоѿа злаѿа,
и икона свеѿоѿа Јована,
крсно име Мусића Сѿевана;
ѿрислони ѿа уз ѿосѿодскоѿ двора*“.¹⁶⁴

Сл. 70. Италијански цртеж оклопника (1379 г.). Ратни коњ је такође оклопљен.

¹⁵³ Ђ. Petrović, *Dubrovačko oružje*, 108–109.

¹⁵⁴ Ј. Ковачевић, *Средњовековна ношња*, 83–84.

¹⁵⁵ П. Васић, *Ношња*, 33.

¹⁵⁶ М. Николић, *Визанѿијски ѿисци*, 41.

¹⁵⁷ М. Бајем, *Оружје и оклопи*, 16–17.

¹⁵⁸ Ђ. Petrović, *Balkansko oružje*, 64.

¹⁵⁹ *Косовски бој у европској књижевности*, 62, 294, 340.

¹⁶⁰ М. Милојевић, *Пуѿоѿис*, 258.

¹⁶¹ Ђ. Petrović, *Balkansko oružje*, 63.

¹⁶² Р. Михаљчић, *Јунаци косовске легенде*, 286.

¹⁶³ А. Јуришић, *Нова Павлица*, стр. 92 сл. 81, стр. 93

¹⁶⁴ Стихови из епске народне песме *Мусић Сѿеван*, у: *Епске ѿсеме – Косово*, 90.

Средњовековни изрази који означавају коњску опрему, а који су се користили као синоними, јесу *сїрава*, *наїрава*, *їрай* и *бразде*.¹⁶⁵ Осим тога, у једној песми бугарштици која помиње Стефана Мусића и његовог штитоношу, наводи се оклоп за коње:

¹⁶⁵ Б. Поповић, *Владарска и власїео-ска одећа*, 386.

¹⁶⁶ *Еїске їесме – буїаршїице*, 6.

¹⁶⁷ А. Вукомановић, *О кнезу Лазару*, 111; Ђ. Petrović, *Balkansko oružje*, 303–304.

„ нека їође оседлаї мени и себи коње добре,
и на коње сїавиїи шїо је боју од їоїребе “. ¹⁶⁶

У Косовској бици српски војници користили су и топове. Стари назив за топове гласио је *їрескови оїњени*, а за бомбарде *їрашїе*.¹⁶⁷

Стара и Нова Павлица

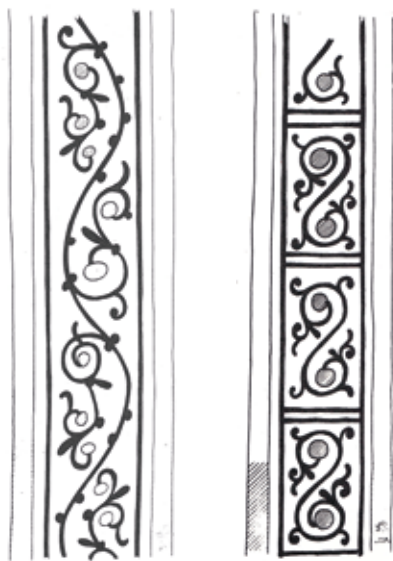

Стара Павлица је подигнута на брегу изнад реке Ибра (сл. 72). Црква је вероватно била посвећена Светом апостолу Павлу, тј. Светим апостолима Петру и Павлу, будући да је село још у средњем веку носило име Павља Црква, данашњим језиком речено Павлова Црква. Не зна се ко је ктитор, али начином градње подсећа на солунске цркве XI–XII века (сл. 73). Храм је обнављан у XIII–XIV веку.¹⁶⁸ Очувани су остаци фресака (сл. 74), чији део потиче из XIV века,¹⁶⁹ а црква је имала и припрату.

Кубе ове цркве ослања се на четири стуба изграђена од цигала. Купола је споља осмострана (сл. 75) а изнутра округла, са осам прозора. Кровни покривач био је од ћерамиде (сл. 76). У зидове су још током изградње уграђени

Сл. 72. Стара Павлица

Сл. 73. Цртеж преплета према фресци у Старој Павлици

Сл. 74. Цртеж биљног мотива према фресци у Старој Павлици

Сл. 75. Купола Старе Павлице

Сл. 79. Фотографија Старе Павлице (1909)

лонци од печене земље, ради појачања акустике током певања при богослужењима. Црква доста подсећа и на две старе цркве у Атини и једну у старој Никеји (Мала Азија). На овај начин, време градње Старе Павлице припадало би VIII–X веку¹⁷⁰ (сл. 77). Изгледа да је покривач од ћерамиде послужио као узор при изградњи Нове Павлице. Стара Павлица је грађена као крстообразна базилика са три брода и три олтарске апсиде (сл. 78). У време археолошких радова, у цркви су пронађене две гробнице.¹⁷¹ Могуће је да су припадале ктиторима. И ова црква је у прошлости рушена (сл. 79).

На некрополи поред Старе Павлице, у два стара гроба пронађени су каменови који су били постављени као ослонац за главу.¹⁷² У житију Светог Симеона Стефана Немање, које је написао његов син Свети Сава, говори се управо о овом обичају,¹⁷³ па се може закључити да је у питању стари обичај сахране монаха. Осим монаха/монахиња, на великом средњовековном гробљу поред Старе Павлице, сахрањен је и одређени број цивила оба пола, о чему сведоче предмети нађени у гробовима, који су представљени на крају овог каталога.

Нова Павлица је, као задужбина браће Мусића и њихове мајке, саграђена 1387. године на падини Копаника, у близини ушћа једног потока (Павличка река) у реку Ибар. Зидали су је приморски мајстори. Изгледа

¹⁶⁸ Б. Цветковић, Г. Гаврић, *Нова Павлица*, 11.

¹⁶⁹ Б. Живковић, *Цртежи фресака*, 3 (Б. Тодић).

¹⁷⁰ К. Јовановић, *Сѣара Павлица*, 132, 135, 139–140.

¹⁷¹ О. Вукадин, *Археолошка истраживања*, 145.

¹⁷² Исто, 147.

¹⁷³ Свети Сава, *Животъ Свѣтѣѣ Симеона*, 169.

Сл. 80. Аксонометријски приказ Нове Павлице

Сл. 81. Остаци розете испод куполе (десно)

да је на овом месту постојала и старија грађевина. Од тврђаве Брвеник је удаљена око 2 км. Црква је зидана у моравском стилу, али са порталима и прозорима рашког стила. План цркве је осмишљен по узору на Раваницу (сл. 80), док су фасаде израђене по узору на старије рашке храмове. Ипак, можда округли мотив испод куполе представља старо лежиште моравске розете (сл. 81). Нова Павлица је правоугаона грађевина са уписаним крстом и три апсиде, објекат тролисне основе са куполом (сл. 82). Првобитни кров био је од ћерамиде. Зидови манастирске трпезарије и конака (сл. 83), а изгледа и одбрамбени зидови, били су доста широки,¹⁷⁴ што говори о томе да је манастир био добро утврђен (сл. 84). Могуће је да први кров, с краја XIV века, није био од оловних плоча будући да је тада, пред Косовску битку, дошло до дефицита свих метала, који су се употребљавали за израду војне опреме. Такође, кров од ћерамиде био је, у односу на оловни, мање подложен топљењу под дејством високе температуре, тј. спаљивању. Познато је да су Турци скидали оловне кровове. На овај начин, то се спречавало. У олтару цркве пронађене су водоводне цеви и остаци цистерне. Могуће је да је овде раније постојала црква,¹⁷⁵ или стара крстионица која је припадала Старој Павлици. Нова Павлица изграђена је недалеко од Старе Павлице (сл. 85). Најстарије грађевине у Манастиру Новој Павлици су црква, стамбени објекат и оградни зид. Кнез Лазар је 1381. године издао повељу којом његов зет и сестра, заједно са синовима *Сћейаном* и Лазаром, једну цркву и поседе на

Сл. 82. Унутрашњи поткуполни простор у Новој Павлици

¹⁷⁴ М. Михаиловић, М. Ковачевић, *Нова Павлица*, 15, 20, 22–23; А. Јуришић, *Нова Павлица*, 19, 49, 102; Б. Цветковић, Г. Гаврић, *Нова Павлица*, 17, 19.

¹⁷⁵ М. Михаиловић, *Зидна декорација*, 67.

Сл. 83. Ископани остаци манастирске трпезарије и конака (XIV в.), Нова Павлица

Сл. 85. Растојање између Старе и Нове Павлице

Сл. 84. Манастир Нова Павлица са остацима трпезарије и одбрамбених зидова

реци Лабу поклањају Манастиру Светог Пантелејмона на Атону. Сличне поседе, сестра кнеза Лазара и њени синови сигурно су даровали и Новој Павлици. Опет, кнез Лазар и патријарх Спиридон издали су повеље Дренчи и цркви у Кукњу на Ибру, па нема сумње да су их издали и Новој Павлици. Преплитање моравског и рашког градитељског стила при изградњи цркве такође доста говори. Мусићи су наложили да се план цркве изгради по узору на Раваницу, задужбину њиховог ујака, док је спољна фасада уређена по узору на оближњи немањићки манастир Градац и друге рашке споменике (сл. 86), чиме су показали жељу да прихвате савремена струјања и да их делимично прилагоде области којом су владали. Припрату у Новој Павлици обновили су 1464. године великаш Михаило Анђеловић и рашки митрополит Јоаникије.¹⁷⁶ Михаило је још 1445. године био *велики челник*, а око 1457. године *велики војвода* деспота Ђурђа Бранковића.¹⁷⁷ Првобитна припрата изграђена је још крајем XIV века.¹⁷⁸ Михаило Анђеловић је овде и сахрањен, у гробници постављеној уз јужни зид припрате.¹⁷⁹

Могуће је да је Михаило, по мајци, био у сродству са породицом Мусић.¹⁸⁰ Он је као бивши регент Србије, у време последњих Бранковића, и брат исламизованог турског беглербега и великог везира, један од ретких хришћанских ктитора у овом периоду. Изгледа да је већ око 1465. године манастир уписан у турски дефтер као порески обвезник.¹⁸¹ Могуће је да је задужбина сестрића кнеза Лазара, који су без сумње припадали врху српске војне команде у Косовској бици 1389. године, смишљено и као чин некакве одмазде, претварана у џамију. Пронађени су и исламски надгробни споменици који сведоче о томе.¹⁸² Ипак, не зна се када, црква је враћена православним верницима, па је била у функцији и у XVI–XVIII веку. Фреске су у дужем временском периоду биле прекривене кречом, који је скинут тек 1910. године.¹⁸³

Портрет¹⁸⁴ **Стефана Мусића** насликан је са мноштвом детаља (сл. 87). Коса је коврцава, плавосмеђе боје. На глави је венац израђен од коже. Представа на фресци је оштећена, па се на фотографији слабије види. Венац има облик разуђеног слова Х, које само по себи има облик крста и које је почетно слово Христовог имена у грчком алфабету и српској ћирилици. Обе траке венца украшене су бисерима. На месту на коме се краци укрштају, на Стефановом челу, на венцу је причвршћен велики правоугаони рубин, украшен са четири бисера на својим угловима. Стефан на портрету има краћу, уређену браду. Бркови и брада уређени су слично портрету цара Душана у Манастиру Леснову. Стефанове очи су изразито крупне. Шаке су благо подигнуте увис и изражавају молитвени став ктитора цркве. Свечана одора је типа *кавад*, дуга туника са дугмади-ма и појасом.¹⁸⁵ Она је сиво-плаво-зелене боје, у светлијем тону. На делу око врата, око шака и на предњем делу, где се копчала дугмади-ма, одора је украшена златним тракама. Ове траке су на врату и шакама декорисане бисерима и рубинима. На траку за копчање пришивена су у једнаким размацима по два златна дугмета. Преко основне тканине постављени су у облику шрафуре листолики украси црвене боје, тј. квадрати танког лишћа,¹⁸⁶ који граде равнокраке крстове. На местима где се краци крстова секу, као и између свих њихових кракова, пришивени су усамљени бисери (сл. 88). У сивозеленим разуђеним правоугаоним пољима, приказани су такође разуђени правоугаони мотиви плаве боје. Геометријски украси одоре су визуелно доста сложени. Може се уочити и мотив круга црвене боје у који је уписан разуђени правоугаоник. Стефан је опасан

Сл. 86. Бифора у Новој Павлици, мешавина рашког и моравског градитељског стила

¹⁷⁶ Р. Петровић, *Исцртаживања*, 44–45 (преузето из: Народни музеј Краљево, Група за музејску документацију, ЦСА: досије број 126, *Нова Павлица*); М. Михаиловић, М. Ковачевић, *Нова Павлица*, 28–29.

¹⁷⁷ М. Благојевић, *Државна ујрава*, 242–243.

¹⁷⁸ Б. Цветковић, Г. Гаврић, *Нова Павлица*, 13–14.

¹⁷⁹ А. Јуришић, *Нова Павлица*, 103.

¹⁸⁰ Исто, 44.

¹⁸¹ Б. Кнежевић, *Манастѝри*, 263.

¹⁸² А. Јуришић, *Нова Павлица*, 45.

¹⁸³ В. Петковић, *Ликови у Павлици*, 221.

¹⁸⁴ Б. Живковић, *Црпјежи фресака*, Београд 1993

¹⁸⁵ Ј. Ковачевић, *Средњовековна ношња*, 261–262.

¹⁸⁶ Исто, 62.

Сл. 88. Арханђео који носи одежду сличну одежди Стефана Мусића, фреска у Новој Павлици

Сл. 87. Портрет Стефана Мусића

Сл. 89. Св. Георгије (манастир Свети Никита код Скопља)

дугим црвеним појасом, о који се без сумње везивао и мач у корицама. Стефанов појас је у симетричним размацама украшен троугластим позлаћеним апликацијама, између којих су позлаћене нитне. Трећина појаса слободно је пуштена низ леви део одоре.

Преко оклопа се често носила горња хаљина без рукава која је служила за заштиту од врућине,¹⁸⁷ тј. да спречи прекомерно загревање оклопа. У Византији и земљама које су припадале њеном културном кругу, преко оклопа је ношена и луксузна широка одора украшена дијамантима. Осим византијског цара,¹⁸⁸ изгледа да су и великаши имали овакву одору. Само се на овај начин могу разумети стихови деспота Стефана Лазаревића посвећени Косовској бици, исписани на изгубљеном косовском мермерном стубу, у којима се говори о *најљеменијијим и славним јунацима одевеним у злато, камењем драгим украшеним*.¹⁸⁹ Постојала је и железна кошуља са пришивеном тканином преко ње. Овакав панцир се носио преко другог оклопа од плочица, као на портрету Св. Георгија у манастиру Свети Никита код Скопља (сл. 89).

Портрет Лазара Мусића такође садржи мноштво детаља (сл. 90). На основу његовог лика може се приметити да је млађи од свог брата. Коса

¹⁸⁷ Б. Поповић, *Владарска и власићевска одећа*, 416.

¹⁸⁸ Исто, 376–377.

¹⁸⁹ Деспот Стефан Лазаревић, *Ове речи су биле писане на стубу мраморном*, 154–155.

му је таласаста, за нијансу светлија од косе његовог брата. Уствари је црвена, тј. риђа. На глави носи исти венац као и Стефан. Брада и бркови уређени су на исти начин, с тим што Лазар има ређу браду. Очи су му ситније од братовљевих. Шаке нису постављене потпуно исто као код Стефана. Лева шака је благо подигнута увис и изражава молитвени став. Десна шака је спуштена. Интересантна је чињеница да свечана одора веома подсећа на владарске, на оне које у Раваници носе кнез Лазар, кнегиња Милица и њихови синови Стефан и Вук. Одора Лазара Мусића је пурпурне боје, украшена сребрним а не златним круговима, који су спојени преплетима. Између кругова су златни ромбови са криновима на сваком углу ромба. Мотиви у круговима не могу се најбоље разазнати. Могуће је да су у питању двоглави орлови у комбинацији са другим фантастичним животињама, као на одори ктитора у Манастиру Велућу. Због оштећења на фресци, двоглави орлови у Павлици само се називу.¹⁹⁰ Једино се у кругу, десно од убруса за појасом, може препознати лав без гриве који седи, или змај, окренут ка убрусу. И на Лазаревој одори, на делу око врата и шака, и на предњем делу, где се одора копчала златним дугмадима, приказане су златне траке. На врату и шакама траке су украшене бисерима и плавим дијамантима, а не црвеним рубинима као код Стефана. Лазарев ратнички појас налик је Стефановом појасу, али постоје и извесне разлике. Позлаћене апликације на златном појасу, такође распоређене у симетричним размацима, у облику су три спојена ромба. Трећина појаса пребачена је преко десне Лазареве руке, јединствен гест који подсећа на владарско пребацивање краја лороса преко руке. За појасом је, на левој страни, причвршћен мањи убрус¹⁹¹ жуто-беле боје, украшен везом. То је можда *копрена од злати* која се помиње у народним песмама.¹⁹² Убрус који за појасом на фресци носи Лазар Мусић, украшен је златовезом. Иначе, појасеви су увек израђивани од коже или на подлози од тканине, на коју су се причвршћивали златни украси.¹⁹³ Интересантно је да браћа Мусићи нису насликани са моделом своје задужбине у рукама, коју као оснивачи-ктитори приносе патрону храма, у овом случају Богородици. Они су насликани поред портрета Светог апостола Павла, са рукама подигнутим у ставу молитве.

Сл. 90. Портрет Лазара Мусића

¹⁹⁰ Ј. Ковачевић, *Средњовековна ношња*, 62, 202 сл. 159.

¹⁹¹ Синоним речи *убрус* био је *рубац*: М. Живковић, *Портрети*, 103.

¹⁹² *Ејске ђесме – Косово*, 107.

¹⁹³ Ј. Ковачевић, *Средњовековна ношња*, 174.

Сл. 91. Поглед на реку Ибар и тврђаву Брвеник из Старе Павлице

Сл. 92. Црква Св. Николе у Брвенику

Сл. 93. Поглед на Брвеник из правца Брвенице

Град Брвеник

Брвеник је тврђава која се налази у долини средњег тока реке Ибра, на купастом високом вулканском узвишењу (сл. 91), и на ушћу реке Брвенице, на раскршћу старих путева. Састоји се од горњег и доњег града. Трагови указују на другу половину XII века, али и на рановизантијски период.¹⁹⁴ Првобитно византијска тврђава, као и Маглич, променила је име и добила словенски назив када су је од Грка преузели Срби. Тврђава је невелика и на великој висини, па је изгледа била тешко освојива. Постојала је народна изрека везана за њу, која гласи *Брвеник њурски крвник*. Већ у време краља Уроша I и његове супруге краљице Јелене Анжујске, Брвеник се помиње као град са подграђем. Овде су се тада и касније, трајно или привремено, насељавали и Латини из српског *Поморја*. Имали су и своје воденице на реци Брвеници. Подразумева се да су овде своје градске куће и радње имали домаћи становници, Срби. Град је имао најмање две цркве, православну посвећену Светом Николи (сл. 92) и римокатоличку посвећену Светом Трифуну. Према предању, градски трг се налазио на пространој ливади поред реке Брвенице,¹⁹⁵ на путу од тврђаве ка селу Брвеници (сл. 93). Ту је била саграђена и католичка црква. Могуће је да је име села Брвеница уствари име старог подграђа (сл. 94), као што је случај са средњовековним босанским градом Сребрником и његовим подграђем Сребреницом. Ипак, осим овога, други делови брвеничког подграђа могли су бити смештени на падинама брда испод тврђаве, на самом ушћу реке Брвенице у Ибар, и на десној страни Ибра, преко пута тврђаве, у пољу где се налази садашње насеље Брвеник. Најупадљивије је да се испод саме тврђаве налазе две старе цркве, Црква Светог Николе, на ушћу Брвенице у Ибар, од које уска средњовековна стаза (сл. 95) води

¹⁹⁴ Д. Булић, *Извештај*, 102–103.

¹⁹⁵ Та ливада данас припада породици Чекић.

Сл. 94. Поглед са Брвеника ка селу Брвеница (фотографија снимљена дроном)

Сл. 95. Детаљ фотографије Брвеника (1915). Средњовековни пут вијуга десном страном брда.

Сл. 96. Црква у Шумнику

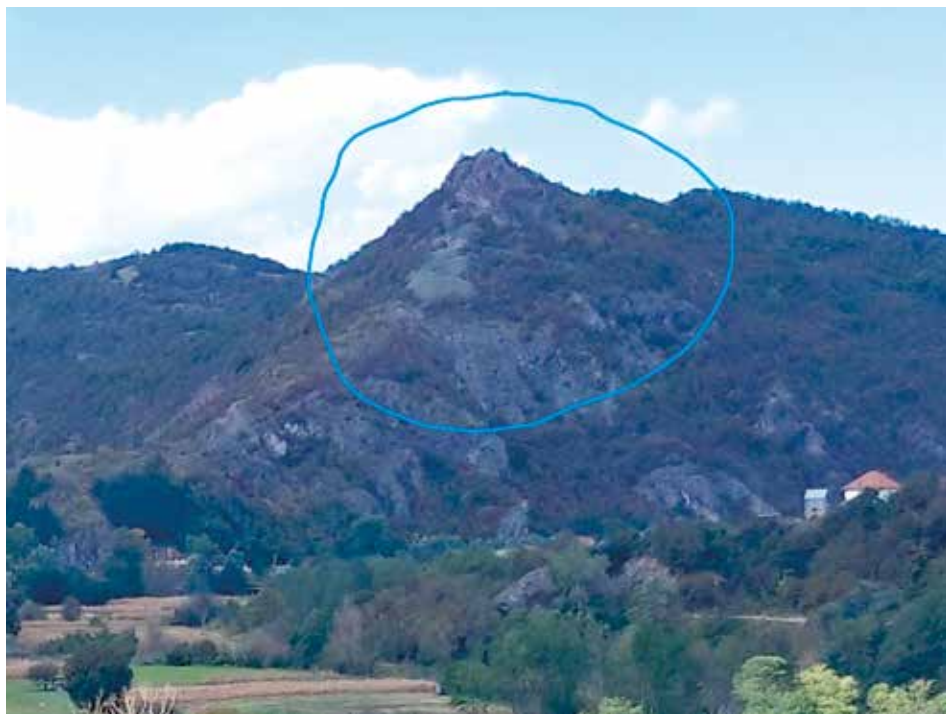
Сл. 97. Црква Св. Николе у Баљевцу

¹⁹⁶ Мишљење археолога Дејана Булића, научног сарадника Историјског института у Београду. Такође, и ради-ви: Г. Тошић, *Црква у Шумнику*, 27–36; Д. Булић, *Црква у Шумнику*, 47–78.

¹⁹⁷ Д. Милутиновић, М. Валтровић, *Извештај*, 239. Као и: Д. Милутиновић, *Крајка расправа*, 251–252.

¹⁹⁸ Д. Булић, *Прилози познавању Брвеника*, 79.

до самог врха тврђаве, и црква у Шумнику, на супротној падини брда (сл. 96). Остаци грађевине поред цркве у Шумнику можда указују да је ово био манастир.¹⁹⁶ Могуће је да су ове две цркве једине градске цркве, мада је и средњовековна црква у оближњем Баљевцу (сл. 97) могла бити брвеничка градска црква. Све три цркве су веома сличне и имале су куполе.¹⁹⁷ Зидови горњег града захватили су простор од највише коте узвишења, где се налазио двор са кулом, па до следећег брега, где је била постављена друга кула кружне основе (сл. 98). Унутар зидова, осим палате, постојали су и остали објекти. Тврђава је изгледа готово до темеља порушена после турског освајања 1455. године¹⁹⁸ (сл. 99), а остаци зидова

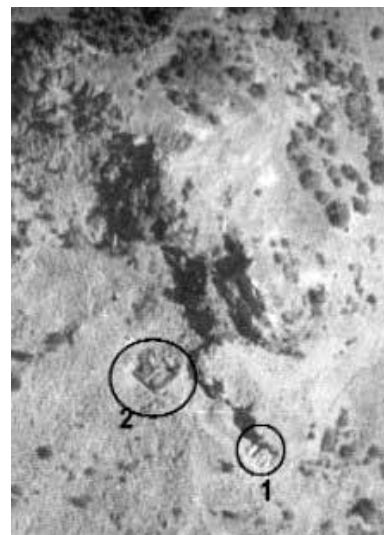

Сл. 99. Означени простор на коме су се простирале зидине Брвеника, које су Турци срушили 1455. године

су оштећени у XX веку. Због тога се не може лако утврдити који су све објекти постојали у саставу тврђаве и подграђа, осим два која се виде на једном авионском снимку (сл. 100). Утврђено је да су градски зидови додатно ојачани непосредно пред Косовску битку.

Сл. 98. Тврђава са кулама кружне основе и купастим кровом, детаљ фреске у Жичи

Сл. 100. Остаци темеља две грађевине испод највишег гребена на Брвенику, авионски снимак из 1964. године

РЕЗИМЕ

Изложба је посвећена браћи Мусићима, нећацима кнеза Лазара, који су као његови великаши, крајем XIV века, били учесници свих важних догађаја тог доба, у преломном раздобљу пред долазак Турака у српске земље северно од Шар-планине. Док су се на Медитерану одвијали сукоби између Венеције и Ћенове, на Балкану су турски долазак очекивале Византијска и Бугарска царевина, као и Српска кнежевина. Од свих обласних господара, кнез Лазар је отишао најдаље у намери да обједини рашке територије. Његови зетови, челник Муса (средњи Ибар, Горњи Лаб), Алтоман (део Топлице), мужеви његових сестара, као и други зетови, мужеви његових кћери, пре свега Вук Бранковић (део Косова) и Ђурађ Страцимиров Балшић (Зета), допринели су стварању породичног савеза на чијем је челу био кнез Лазар. Стефан и Лазар Мусић, као и њихов трећи брат, митрополит топлички Јован (Мусини синови), а затим и Иваниш (Алтоманов син), наставили су уз своје очеве и после њих, да пружају подршку свом ујаку (сл. 101).

Стефан, Лазар и Иваниш били су уз кнеза Лазара када је ратовао са Растислалићима, затим Николом Алтомановићем, као и са Угарима. Били су са њим и на Плочнику 1386. године, у тактичком одмеравању снага са турском војском, претходно учествујући у борби око Пирота. Заједно са кнезом Лазаром, погинули су у одлучујућој бици са Турцима, јуна 1389. године на Косову. Стефан Мусић, најстарији син Лазареве сестре Драгане, био је и за Дубровчане особа којој се ваљало обратити ради успешнијих преговора са кнезом Лазаром. Стефан је са братом Лазаром имао двор у ибарском Брвенику. Мали брдски замак на вулканском брду, са леве стране реке Ибра, представљао је горњи део града, док су

КАРТА 1: МУСИЋИНА ЈЕ ПРИПАДАЛА ЖУПА БРВЕНИК
И ЖУПА ГОРЊИ ЛАБ, А ВУКУ БРАНКОВИЋУ
ЖУПА ДОЊИ ЛАБ. ИВАНИШУ АЛТОМАНОВИЋУ
ПРИПАДАЛА ЈЕ КОСАНИЦА.

ЦРТЕЖ: МИЛОРАД ОБРАДОВИЋ

Сл. 101. Поседи браће Мусића
и Иваниша Алтомановића, три
сестрића кнеза Лазара (цртеж,
Милорад Обрадовић)

Сл. 102. Озидани подземни ходник
у Брвенику

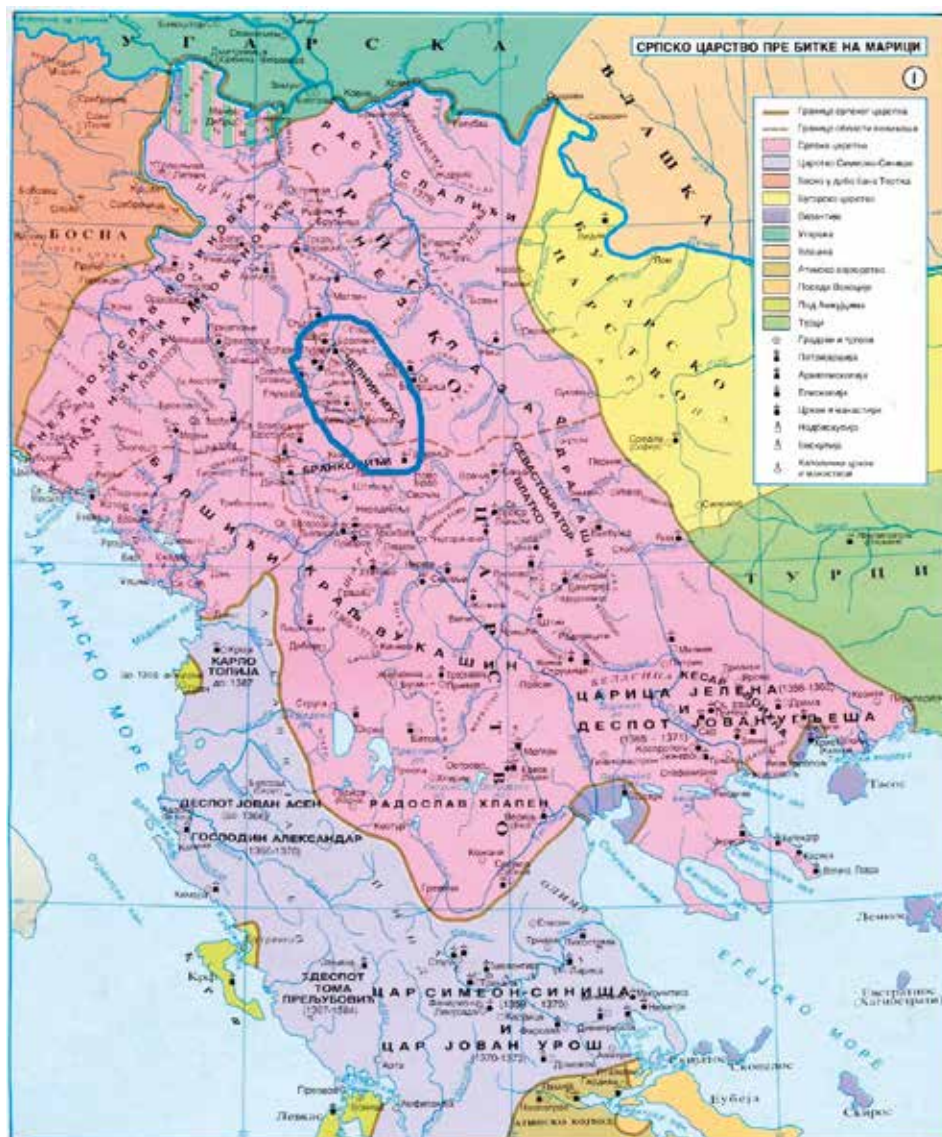
се остали зидови и једна кула са ископаним заштитним ровом простирали низ брдо, и ка ушћу реке Брвенице у Ибар. Један полукружно озидани подземни ходник водио је од тврђаве ка реци Ибар (сл. 102). Доњи град штитио је део подграђа, док се највећи део овог урбано-трговачког подграђа, тј. трга, простирао ван зидина, на ушћу двеју река, где су се налазиле једна православна и једна римокатоличка црква. Православна црква била је посвећена Св. Николи, док је римокатоличка била посвећена Св. Трифуну. Овде су осим домаћих трговаца и мајстора, трајно или привремено, боравили и которски и дубровачки трговци.

Недалеко од Брвеника (сл. 103), али са десне стране реке Ибра, налази се преднемањичка црква или манастир посвећен Св. апостолима

Сл. 103. Првобитни изглед Брвеника
(цртеж, Никола Обрадовић)

Петру и Павлу, тј. Павља црква. Ремек-дело византијске архитектуре настало не након XII века, храм сазидан на малом брегу непосредно изнад реке, обнављан је и у XIV веку. У близини ове цркве, браћа Мусићи су заједно са својом мајком, која је после замонашења добила име Теодосија, подигли манастир посвећен Ваведењу Пресвете Богородице. Мали манастир, у коме је тада живело женско монаштво, а чија је игуманија била Теодосија, назван је Новом обитељи. Био је ограђен кружним коначима, сазиданим уз унутрашњи део зидова мале тврђаве која је штитила цркву. Нажалост, изгледа да је већ након Косовске битке манастир био оштећен. Након Теодосијевог упокојења, Стефан и Лазар су, заједно са братом Јованом, овој цркви приложили мали кивот са хришћанским реликвијама. Овај реликвијар, у облику кутије са двоструким дрвеним крстом, чува се данас у Манастиру Ватопеду на Светој Гори, у Грчкој. Осим што су подигли свој манастир, Мусићи су 1381. године даривали и руски манастир Св. Пантелејмона на Светој Гори. Даровали су му Цркву Св. Николе и поседе у близини Подујева. Ову писану повељу кнез Лазар издао је свом зету, сестри, и њиховим синовима, Степану и Лазару. Интересантно је да је црква, коју су Мусићи подигли у пределу реке Лаба,

била посвећена Св. Николи као и црква у ибарском граду Брвенику. Такође, Мусићи су изгледа, на територији коју су контролисали, од средњег Ибра, преко Копаоника, до Лаба (сл. 104), у свом поседу имали и други град Брвеник, на другој реци Брвеници, лабски Брвеник. Овај други Брвеник везује се за њих у народним епским песмама.

Стефан Мусић је ковао и свој новац, као једини који је у држави кне-
за Лазара имао дозволу за то. Да су он и његов брат Лазар, представљали

Сл. 105. Печат кнеза Лазара на повељи изdatoј Мусићима (1381)

важне особе приликом решавања питања дубровачке трговине на територији средњовековне Србије крајем XIV века, говори и чињеница да су им Дубровчани пред Косовску битку послали скупе поклоне, комплетне оклопе са наоружањем, у износу од око 50 млетачких дуката. Преко територије браће Мусића пролазили су важни трговачки путеви, ту су били лоцирани рударски тргови са којих се руда извозила у Дубровник па у Италију, а одређени број дубровачких трговаца је живео у трговачком подграђу града Брвеника. Могуће је да су дубровачки и которски мајстори израђивали оружје, накит и одећу на брвеничком тргу.

Будући да је титула витеза посведочена у писаним изворима још у доба Српског царства, без сумње је и крупнија и ситнија властела кнеза Лазара имала ово звање. Припадници тешке коњице су носили сложене италијанске или дубровачке оклопе, као и најквалитетније мачеве оног времена. Питање је какав су грб и печат користили браћа Мусићи. У једном дубровачком зборнику грбова, насликан је 1595. године и грб Муси(јеви)ћа, са штитом на коме су коса пруга и шест ружиних цветова, док је на дубоком шлему приказан ној са потковицом у кљуну. На оделу Лазара Мусића, на портрету у Новој Павлици, били су приказани орлови и друге животиње. По свој прилици, Стефан и Лазар користили су, по дозволи кнеза Лазара, и државни грб свог ујака, двоглавог орла на штиту, а можда и његов печат на коме је приказан дубоки шлем са отвором за очи и украсом у облику рогова, музичког ратног инструмента. Оваквим печатом кнеза Лазара оверена је и повеља коју је он издао Мусићима за руски манастир Св. Пантелејмона (сл. 105). Осим помена у народној песми, не постоје други подаци о томе какву је заставу користио Стефан Мусић: личну или жупску или ону на којој је био двоглави орао или српски крст (сребрни на црвеном пољу). Опет је то могла бити застава кнеза Лазара, са орлом, крстом или косом пругом са два крина.

Српски текстови помињу да су кнез Лазар и његови борци били свесни своје жртве пред Косовску битку 1389. године. Осим што се рачунало на већу бројност турске војске и могућу погибију, на коју су српски ратници били спремни, постоји још један моменат који је у вези са речима кнеза Лазара и његових ратника, сачуваним у спису патријарха Данила III и још неким похвалама посвећеним косовском окршају. Наиме, говори се о томе да су спремни на жртвовање ради одбране свога народа. Италијански текстови са краја XIV и почетка XV века, помињу групу завереника, витешку дружину која је себи, под заклетвом, дала задатак да убије Мурата, по цену

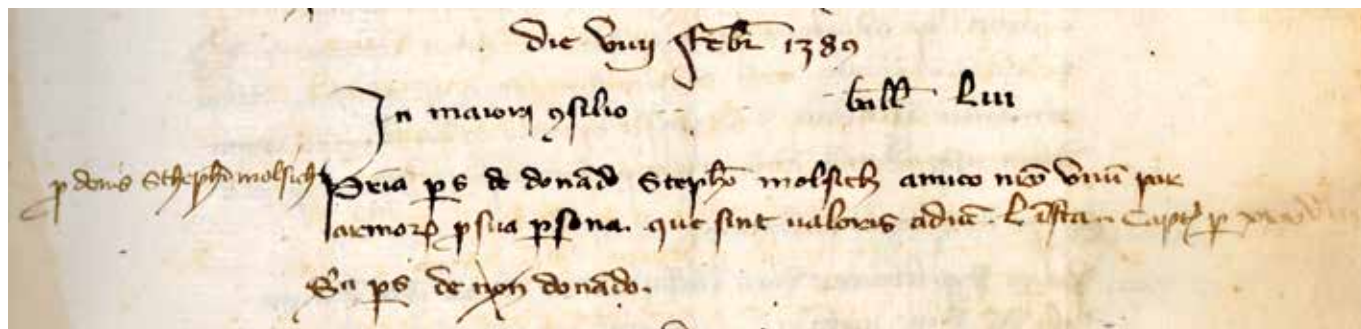
Сл. 106. Нови руски кивот дарован Новој Павлици

губитка живота. На челу овог одреда оклопника од 12-13 људи био је кнез Лазар, а одред су чинили његови великаши, рођаци и пријатељи. У метежу су допрли до султановог шатора, а један од њих је успео да мачем смртно рани Мурата, после чега су сви изгинули. У овом коњичком ударном одреду су без сумње били и браћа Мусићи и Иваниш Алтомановић. После Муратовог рањавања, они су страдали а издахнуо је и сам Мурат, пошто је претходно видео погубљење кнеза Лазара и његове дружине.

За тела погинулих српских великаша и војсковођа која је требало сахранити, Турци су сигурно тражили велики откуп у дукатима. Изгледа да је своју браћу Стефана и Лазара откупио, и у гробници у Новој Павлици сахранио, њихов брат митрополит Јован. Ова двојна гробница откривена је испод њихових портрета, у археолошкој кампањи 1984. године. На скелету Лазара Мусића установљена је повреда од оштрог оружја. Утврђено је да су гробови у прошлости опљачкани, и да су том приликом из њих однели делови драгоцене одежде и, вероватно, свечано оружје. Познато је да је у Раваници, у гробу који је можда припадао Вуку Лазаревићу, другом сину кнеза Лазара, нађен скупоцени бодж или мач, тако да су и браћа Мусићи сигурно били сахрањени са оружјем. Турци, којима је било познато чији су то гробови, гробницу у Новој Павлици су разбили и опљачкали. У гробници су крајем XX века пронађени и остаци дрвених сандука, у којима су тела донета из Косовске битке. Данас остаци скелета Стефана и Лазара Мусића, као свете мошти почивају у новом дрвеном кивоту, који је пре неку годину на дар послала Руска православна црква (сл. 106), као израз захвалности због дарова у области реке Лаб, које су Мусићи 1381. године поклонили руском манастиру на Светој Гори.

ПРИЛОГ

Превод дубровачкої записи о даривању два оклоја Сїефану Мусићу (Državni arhiv u Dubrovniku, 1 Reformationes, vol. 28, f. 116)

Дана 9. фебруара 1389. године

У Великом већу, ѿласова 53

Прва шачка је о даривању Сїефана Мусића, ѿријатеља нашеї, једним ѿаром оклоја за њеїа лично, који су вредни до дукаїа ѿедесетї. Усвојено са 38 ѿласова

Са стране лево пише: За дарове Сїефану Мусићу

Испод пише: Друїа шачка је о не даривању. (Реч не је прецртана)

На основу овог записа се види да се дубровачко Велико веће премишљало да ли Стефану Мусићу треба послати овако вредне поклоне, у вредности од око 50 дуката. Тог дана, у две тачке дневног реда, од 53 већника, њих 38 је гласало за тај предлог. Онда су размишљали да се од тога одустане, али је одлука ипак прихваћена.

СПИСАК ИЗВОРА И ЛИТЕРАТУРЕ

ИЗВОРИ

Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа српских* (изд. Даничић, Ђ.), Загреб 1866 (Архиепископ Данило и други, *Животи*)

Архимандрит Леонид - Шафарик, Ј., *Сѣара српска писма – из руској манастира Св. Пантелеимона у Свѣјој Гори*, Гласник Српског ученог друштва 24, Београд 1868, 231-295. (Архимандрит Леонид - Шафарик, Ј., *Сѣара српска писма*)

Бубало, Ђ., *Један незајажен извор о Косовској бици*, Војно-историјски гласник 2, Београд 2015, 33-53. (Бубало, Ђ., *Један незајажен извор*)

Вукомановић, А., *О кнезу Лазару*, Гласник друштва србске словесности 11, Београд 1859, 108-118. (Вукомановић, А., *О кнезу Лазару*)

Грујић, Р., *Реликвијар браће Мусића*, Уметнички преглед 3, Београд 1941, 78-81. (Грујић, Р., *Реликвијар*)

Давид, *Блајочасѣиви кнез Лазар*, у: *Сѣиси о Косову* (прир. Грковић, М.), Београд 1993, 145-148. (Давид, *Блајочасѣиви кнез Лазар*)

Деспот Стефан Лазаревић, *Ове речи су биле писане на сѣубу мраморном на Косову*, у: *Сѣиси о Косову* (прир. Грковић, М.), Београд 1993, 154-155. (Деспот Стефан Лазаревић, *Ове речи су биле писане на сѣубу мраморном*)

Динић, М., *Два савременика о боју на Косову*, Глас Српске краљевске академије 182, Београд 1940, 134-148. (Динић, М., *Два савременика*)

Динић, М., *Одлуке већа Дубровачке републике 2*, Београд 1964 (Динић, М., *Одлуке већа Дубровачке републике 2*)

Доментијан [треба Теодосије], *Животи Свѣјоја Саве* (прир. Даничић, Ђ.), У Биограду 1860 (Доментијан [треба Теодосије], *Животи Свѣјоја Саве*)

Елезовић, Г., *Бој на Косову 1389. год. у историји Мула Мехмеда Нешрије*, Браство 31, Београд 1940, 1-77. (Елезовић, Г., *Бој на Косову*)

Елезовић, Г., *Оледало свѣја или историја Мехмеда Нешрије*, Београд 1957 (Елезовић, Г., *Оледало свѣја*)

Епископ Марко Пећки, *Папѣријарх Јефрем ѿ друѣи ѣуѣ на ѣћком ѣресѣолу (1389-92); њѣово коначно ѣовлачење и смрѣи, 1400*, у: *Задужбине Косова – сѣоменици и знамења српској народа*, Призрен-Београд 1987, 261. (Епископ Марко Пећки, *Папѣријарх Јефрем*)

Ејске народне ѣесме – буѣаршѣице (прир. Живанчевић, М.), Београд 1965 (*Ејске ѣесме – буѣаршѣице*)

Ејске народне ѣесме – Косово (прир. Живанчевић, М.), Београд 1965 (*Ејске ѣесме – Косово*)

Троношац, *Троношки родослов* (прев. Протић, Д.), Шабац 2008 (*Троношац, Троношки родослов*)

Косовски бој у евройској књижевности, Београд-Нови Сад-Приштина 1994 (*Косовски бој у евройској књижевности*)

Мишић, С. – Суботин Голубовић, Т., *Свѣјоарханђеловска хрисовуља*, Београд 2003 (Мишић, С. – Суботин Голубовић, Т., *Свѣјоарханђеловска хрисовуља*)

Младеновић, А., *Три ѣовеље и једно ѣисмо кнеза Лазара (друѣа ѣоловина XIV века) – ѣексѣи и филолошки коменѣар*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLI-2, Нови Сад 1998, 35-73. (Младеновић, А., *Три ѣовеље и једно ѣисмо*)

Младеновић, А., *Повеље кнеза Лазара – ѣексѣи, коменѣари, снимци*, Београд 2003 (Младеновић, А., *Повеље кнеза Лазара*)

Младеновић, А., *Повеље и ѣисма десѣоѣа Сѣефана – ѣексѣи, коменѣари, снимци*, Београд 2007 (Младеновић, А., *Повеље и ѣисма десѣоѣа Сѣефана*)

Новаковић, С., *Законски сѣоменици српских држава средњеја века*, Београд 1912 (Новаковић, С., *Законски сѣоменици*)

Раваничанин I, *Жиѣије свѣјоја кнеза Лазара*, у: *Сѣиси о Косову* (прир. Грковић, М.), Београд 1993, 119-124. (Раваничанин I, *Жиѣије*)

Раваничанин II, *Свѣјлу ѣобеду ѣоказаше*, у: *Сѣиси о Косову* (прир. Грковић, М.), Београд 1993, 125-129. (Раваничанин II, *Свѣјлу ѣобеду ѣоказаше*)

Раваничанин III, *Похвале њејове венац*, у: *Сјиси о Косову* (прир. Грковић, М.), Београд 1993, 134. (Раваничанин III, *Похвале њејове венац*)

Радојичић, Ђ., *Похвала кнезу Лазару са сјиховима (један досад нејознај сјис с краја XIV века)*, Историјски часопис 5, Београд 1954-1955 (1955), 241-254. (Радојичић, Ђ., *Похвала кнезу Лазару*)

Руvaraц, И., *Повесна слова о кнезу Лазару, десјоју Сјефану Бранковићу и кнезу Сјефану Шјиљановићу*, Летопис Матице српске CXVII-2, Нови Сад 1874 (1875), 108-121. (Руvaraц, И., *Повесна слова*)

Сабрана дела Вука Караџића 5 (прир. Пешић, Р.), Београд 1988 (*Сабрана дела Вука Караџића 5*)

Свети Сава, *Живој Свејоја Симеона Немање*, у *Сјиси Св. Саве: Дела сјарих срјских јисаца I* (изд. Ђоровић, В.), Београд – Сремски Карловци 1928, 151-175. (Свети Сава, *Живој Свејоја Симеона*)

Стојановић, Љ., *Срјски родослови и лејојиси*, Гласник Српског ученог друштва 53, Београд 1883, 1-160. (Стојановић, Љ., *Родослови и лејојиси*)

Стојановић, Љ., *Сјари срјски зајиси и најјиси 6*, Београд 1988² (Стојановић, Љ., *Зајиси и најјиси 6*)

Ђоровић, В., *Силуан и Данило II: срјски јисци XIV – XV века*, Гласник Српске краљевске академије 136, Београд 1929, 13-103. (Ђоровић, В., *Силуан и Данило II*)

Флашар, М., *Фиренјинска рејублика чесјија краљу Тврјку на јобеди у Косовској бици*, у: *Задужбине Косова – сјоменици и знамења срјској народа*, Призрен-Београд 1987, 562-563. (Флашар, М., *Фиренјинска рејублика чесјија краљу Тврјку*)

Шуица, М., *Повеља цара Уроша о замени јосега између кнеза Војислава и челника Мусе*, Стари српски архив 2, Београд 2003, 143-166. (Шуица, М., *Повеља цара Уроша*)

Шуица, М., *Повеља кнеза Сјефана Лазаревића којом се Хиландару јрилаже црква Ваведeња Бојородичиној у Ибру 1392-1396(?)*, Стари српски архив 3, Београд 2004, 107-123. (Шуица, М., *Повеља кнеза Сјефана*)

Љremošnik, G., III. *Humske povelje i pisma: Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu 6 (nova serija), Sarajevo 1951, 81-119. (Љremošnik, G., III. *Humske povelje i pisma*)

Handžić, A., *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka (iz 1519. i 1533. godine)*, Sarajevo 1986 (Handžić, A., *Dva popisa*)

ЛИТЕРАТУРА

Ацовић, Д., *Хералдика и Срби*, Београд 2008 (Ацовић, Д., *Хералдика и Срби*)

Бајем, М., *Оружје и оклоји*, Београд-Загреб-Сарајево-Мурска Собота 1990 (Бајем, М., *Оружје и оклоји*)

Banac, I., *Grbovi, biljezi identiteta*, Zagreb 1991 (Banac, I., *Grbovi*)

Беловић, М., *Раваница - исјорија и сликарсјиво*, Београд 1999 (Беловић, М., *Раваница*)

Благојевић, М., *Србија у доба Немањића – од кнежевине до царсјтва: 1168-1371*, Београд 1989 (Благојевић, М., *Србија у доба Немањића*)

Благојевић, М., *Државна ујрава у срјским средњовековним земљама*, Београд 2001² (Благојевић, М., *Државна ујрава*)

Благојевић, М., *Срјска државносј у средњем веку*, Београд 2011 (Благојевић, М., *Срјска државносј*)

Богосављевић, В., *Црква Свејој Ваведeња (Свејој еванјелисјје Марка) – село Бељак*, Гласник друштва конзерватора Србије 11, Београд 1987, 54-56. (Богосављевић, В., *Црква Свејој Ваведeња*)

Богосављевић, В. – Мркобрад, Д. – Богосављевић, Д., *Исјраживање средњовековној рударсјтва на зајадном Койаонику (околина Кичевака)*, Наша прошлост 3 (нова серија), Краљево 1988, 9-48. (Богосављевић, В. – Мркобрад, Д. – Богосављевић, Д., *Исјраживање рударсјтва*)

Бојовић, З., *Бој на Косову Пољу и косовски јунаци у сјиховима далмајинској јесника Јеролима Каванјина – јрилој исјраживању одјека Боја на Косову Пољу 1389. јодине у Далмацији*, у: *Свеји кнез Лазар, Сјоменица о шесјој сјојодишњици Косовској боја 1389-1989*, Београд 1989, 265-271. (Бојовић, З., *Бој на Косову Пољу*)

Булић, Д., *Извешјај са археолошких исјраживања јрага Брвеника*, Археолошки преглед 2-3 (нова серија), Београд 2004/5 (2008), 101-103. (Булић, Д., *Извешјај*)

Булић, Д., *Прилој јознавању јрага Брвеника из јерсјекјиве археолошких исјраживања*, Историјски часопис 60, Београд 2011, 57-96. (Булић, Д., *Прилој јознавању Брвеника*)

- Булић, Д., *Црква у Шумнику – нови поглед на дајвовање*, Историјски часопис 62, Београд 2013, 47-78. (Булић, Д., *Црква у Шумнику*)
- Булић, Д., *Црква у Радошићима*, Историјски часопис 64, Београд 2015, 85-133. (Булић, Д., *Црква у Радошићима*)
- Васић, П., *Ношња народа Југославије кроз историју*, Београд 1968 (Васић, П., *Ношња*)
- Вукадин, О., *Археолошка истраживања у Сџарој Павлици*, Рашка баштина 1, Краљево 1975, 145-148. (Вукадин, О., *Археолошка истраживања*)
- Даниловић, Д. – Гаврић, Г., *Жичка епархија, осам векова светосавској континуитету: историја, манастири, цркве*, Краљево 2019 (Даниловић, Д. – Гаврић, Г., *Жичка епархија*)
- Дероко, А., *Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији*, Београд 1950 (1951) (Дероко, А., *Средњовековни градови*)
- Динић, М., *Југославна Србија у средњем веку, у: Српске земље у средњем веку, историјско-географске студије* (прир. Ђирковић, С.), Београд 1978, 68-83. (Динић, М., *Југославна Србија*)
- Ђурић, В., *Зидно сликарство моравске школе, у: Моравско сликарство* (каталог изложбе), Београд 1968, 7-55. (Ђурић, В., *Зидно сликарство*)
- Ђурић, В., *Византијске фреске у Југославији*, Београд 1974 (Ђурић, В., *Византијске фреске*)
- Живковић, Б., *Нова и Сџара Павлица - црчежи фресака*, Београд 1993 (Живковић, Б., *Црчежи фресака*)
- Живковић, М., *Портрети Стефана и Лазара Мусића у Новој Павлици на Ибру*, Повеља 8, Краљево 1973, 100-112. (Живковић, М., *Портрети*)
- Иванишевић, В., *Новчарство средњовековне Србије*, Београд 2001 (Иванишевић, В., *Новчарство*)
- Иванишевић, В., *Развој хералдике у средњовековној Србији*, Зборник радова Византолошког института 41, Београд 2004, 213-234. (Иванишевић, В., *Развој хералдике*)
- Ивановић, М., *Црквени симболици XIII-XV века, у: Задужбине Косова – споменици и знамења српског народа*, Призрен-Београд 1987, 387-547. (Ивановић, М., *Црквени симболици*)
- Ивић, А., *Сџари српски печаци и грбови – прилози српској сфрагистици и хералдици*, Нови Сад 1910 (Ивић, А., *Печаци и грбови*)
- Ивковић, З. – Ђокић, М., *Брвеник, Црква Св. Николе*, Рашка баштина 3, Краљево 1988, 318-320. (Ивковић, З. – Ђокић, М., *Брвеник, Црква Св. Николе*)
- Јиречек, К. – Радонић, Ј., *Историја Срба 2*, Пирот 2004 (Јиречек, К. – Радонић, Ј., *Историја Срба 2*)
- Јовановић, В., *Косовски градови и дворци XI-XV века, у: Задужбине Косова – споменици и знамења српског народа*, Призрен-Београд 1987, 365-384. (Јовановић, В., *Градови и дворци*)
- Јовановић, К., *Сџара Павлица*, Старинар IV-2, Београд 1909 (1911), 131-141. (Јовановић, К., *Сџара Павлица*)
- Јовановић, М., *Српски средњовековни новац*, Београд 2012⁵ (Јовановић, М., *Средњовековни новац*)
- Јуришић, А., *Нова Павлица - резултати археолошких радова*, Београд 1991 (Јуришић, А., *Нова Павлица*)
- Кашанин, М., *Градови и дворци у средњовековној Србији* (прир. Иванић, Б.), Београд 2014
- Кнежевић, Б., *Манастири у нахији Брвеник по турским пописима из прве половине XVI века*, Зборник Матице српске за ликовне уметности 26, Нови Сад 1990, 255-270. (Кнежевић, Б., *Манастири*)
- Ковачевић, Ј., *Средњовековна ношња балканских Словена – студија из историје средњовековне културе Балкана*, Београд 1953 (Ковачевић, Ј., *Средњовековна ношња*)
- Манастир Раваница – симболика о шестој стогодишњици, Београд 1981 (Манастир Раваница – симболика)
- Марић, Р., *Студије из српске нумизматике*, Београд 1956 (Марић, Р., *Студије из нумизматике*)
- Марјановић Душанић, С., *Владарске инсигније и државна симболика у Србији од XIII до XV века*, Београд 1994 (Марјановић Душанић, С., *Владарске инсигније*)
- Марковић, М., *О иконографији светих рајника у источно-хришћанској уметности и о представљама ових светитеља у Дечанима*, Зидно сликарство манастира Дечана – грађа и студије, Београд 1995, 567-630. (Марковић, М., *О иконографији светих рајника*)

Микић, Ж., *Скелетни остаци браће Мусића и Михаила Анђеловића*, у: Јуришић, А., *Нова Павлица – резултати археолошких радова*, Београд 1991, 105-113, 118. (Микић, Ж., *Скелетни остаци браће Мусића и Михаила Анђеловића*)

Милојевић, М., *Путопис дела ђаве (старе) Србије I-III века*, Београд 2019 (Милојевић, М., *Путопис*)

Милојевић, С., *Мусићи – просоиграфско истраживање једне српске средњовековне породице*, Историјски часопис 33, Београд 1986 (1987), 5-36. (Милојевић, С., *Мусићи*)

Милутиновић, Д. – Валтровић, М., *Извештај уметничком одсеку Српског ученог друштва*, Гласник Српског ученог друштва 47, Београд 1879, 232-242. (Милутиновић, Д. – Валтровић, М., *Извештај*)

Милутиновић, Д., *Крајка расправа при отварању њеног излога снимака архивских, живописних и скулптурних: 14 Маја 1878 године*, Гласник Српског ученог друштва 47, Београд 1879, 243-264. (Милутиновић, Д., *Крајка расправа*)

Михаиловић, М., *Зидна декорација новонавличке цркве*, Рашка баштина 1, Краљево 1975, 65-79. (Михаиловић, М., *Зидна декорација*)

Михаиловић, М. – Ковачевић, М., *Нова Павлица*, Београд 1989 (Михаиловић, М. – Ковачевић, М., *Нова Павлица*)

Михаљчић, Р., *Јунаци косовске легенде*, Београд 1989² (Михаљчић, Р., *Јунаци косовске легенде*)

Мркобрад, Д., *Истраживања рударске топионице у Доњој Зайланини (Койаоник)*, Гласник Друштва конзерватора Србије 13, Београд 1989, 91-92. (Мркобрад, Д., *Истраживања*)

Мркобрад, Д. – Богосављевић, В. – Богосављевић, Д., *Прилог истраживању койаоничког рударства*, Гласник Друштва конзерватора Србије 13, Београд 1989, 93-95. (Мркобрад, Д. – Богосављевић, В. – Богосављевић, Д., *Прилог истраживању*)

Николић, М., *Византијски писци о Србији (1402-1439)*, Београд 2010 (Николић, М., *Византијски писци*)

Орбин, М., *Краљевство Словена* (прев. Шундрица, З.), Зрењанин 2006² (Орбин, М., *Краљевство Словена*)

Орбини, М., *Славянское царство* (превод с италијанског Куприков, Ј.), Москва 2010 (Орбини, М., *Славянское царство*)

Палавистра, А., *Београдски гробник II и илirsка хералдика*, Београд 2006 (Палавистра, А., *Београдски гробник II*)

Палавистра, А., *Илirsки гробници и други хералдички радови*, Београд 2010 (Палавистра, А., *Илirsки гробници*)

Петковић, В., *Ликови Стефана и Лазара Мусића у Павлици*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор VI-2, Београд 1926, 221-227. (Петковић, В., *Ликови у Павлици*)

, Р. (преузето из: Народни музеј Краљево, Група за музејску документацију, ЦСА: досије број 126, *Нова Павлица*) (, Р.)

, Р., *О гробу косовских јунака у манастиру Дечани*, Гласник Друштва конзерватора Србије 13, Београд 1989, 13-14. (, Р., *О гробу косовских јунака*)

Поп-Лазич, П. – Лађевац, Љ. – Прелевић, Љ., *Оружје и опрема средњовековног ратника у Србији* (каталог изложбе), Београд 1980 (Поп-Лазич, П. – Лађевац, Љ. – Прелевић, Љ., *Оружје*)

Поп-Лазич, П., *Оружје и опрема средњовековног ратника у Србији* (каталог изложбе), Краљево-Београд 1996 (Поп-Лазич, П., *Оружје*)

Поповић, Б., *Српска средњовековна владарска и власијска одећа*, Београд 2021² (Поповић, Б., *Владарска и власијска одећа*)

Поповић, Б., *Свети ратници у српском средњовековном сликарству* (каталог изложбе), Голубац 2024 (Поповић, Б., *Свети ратници*)

Поповић Гај, Д., *Збирка српског средњовековног новца Музеја примењене уметности у Београду*, Зборник Музеја примењене уметности 13, Београд 1969, 41-59. (Поповић Гај, Д., *Збирка средњовековног новца*)

Поповић, Д., *Средњовековни надгробни споменици у Дечанима*, Дечани и византијска уметност средином XIV века, Београд 1989, 225-237. (Поповић, Д., *Споменици у Дечанима*)

Православни мисионар 6, Београд 1970 (Мисионар 6)

Православни мисионар 3, Београд 1973 (Мисионар 3)

Приватни животи у српским земљама средњег века (прир. Марјановић Душанић, С., Поповић, Д.), Београд 2004 (*Приватни животи у српским земљама средњег века*)

Пурковић, М., *Кћери кнеза Лазара – историјска студија*, Београд 1996 (Пурковић, М., *Кћери кнеза Лазара*)

Радојичић, Ђ., *Избор ђајријарха Данила III и канонизација кнеза Лазара*, Гласник Скопског научног друштва 21, Скопље 1940, 33-81. (Радојичић, Ђ., *Избор ђајријарха Данила*)

Радојичић, Ђ., *Српски књижевници од средине XIV до почетка XVII века (5. део)*, Српски књижевни гласник 62-6 (нова серија), Београд 1941, 439-449. (Радојичић, Ђ., *Српски књижевници*)

Радојичић, Ђ., *Сџари српски књижевници (XIV-XVII века): расправе и чланци*, Београд 1942 (Радојичић, Ђ., *Сџари српски књижевници*)

Радојичић, С., *Порџреџи српских владара у средњем веку*, Београд 1996² (Радојичић, С., *Порџреџи*)

Ракић, М., *Из нове Србије 3: Лаб*, Отаџбина 4, Београд 1880, 207-219. (Ракић, М., *Лаб*)

Реџеп, Ј., *Слово о кнезу Лазару Раваничанина III*, у: *Сџиси о Косову* (прир. Грковић, М.), Београд 1993, 37-43. (Реџеп, Ј., *Слово о кнезу*)

Соловјев, А., *Једна српска жуџа за време царсџтва*, Гласник Скопског научног друштва 3, Скопље 1928, 25-42. (Соловјев, А., *Једна српска жуџа*)

Соловјев, А., *Посџанак илирске хералдике и џородица Охмуџевић*, Гласник Скопског научног друштва 12, Скопље 1933, 79-125. (Соловјев, А., *Посџанак илирске хералдике*)

Соловјев, А., *Исџорија српскоџ џрба и друџи хералдички радови* (прир. и коментари Палавестра, А.) (Соловјев, А., *Исџорија српскоџ џрба*)

Стевановић, Б. – Лукић, М. – Живковић, М., *Фраџменџи фресака из цркве у селу Раџошићима код Рашке*, *Наша прошлост* 11 (нова серија), Краљево 2010, 85-106. (Стевановић, Б. – Лукић, М. – Живковић, М., *Фраџменџи фресака из цркве у селу Раџошићима*)

Тошић, Г., *Црква Св. Николе у Шумнику*, Новопазарски зборник 16, Нови Пазар 1992, 27-36. (Тошић, Г., *Црква у Шумнику*)

Трифуновић, Ђ., *О Жиџију свейџоџа кнеза Лазара*, у: *Сџиси о Косову* (прир. Грковић, М.), Београд 1993, 28-33. (Трифуновић, Ђ., *О Жиџију*)

Трифуновић, Ђ., *Пролошко жиџије кнеза Лазара*, у: *Сџиси о Косову* (прир. Грковић, М.), Београд 1993, 34-36. (Трифуновић, Ђ., *Пролошко жиџије*)

Ђирковић, С., *Дойуне и обџашњења*, у: *Новаковић, С., Исџорија и џрадиџија – изабрани радови* (прир. Ђирковић, С.), Београд 1982, 435-478. (Ђирковић, С., *Дойуне и обџашњења*)

Ђирковић, С., *Срби у средњем веку*, Београд 1998² (Ђирковић, С., *Срби у средњем веку*)

Ђирковић, С., *Срби меџу евройским народима*, Београд 2004 (Ђирковић, С., *Срби меџу евройским народима*)

Ђирковић, С., *Коменџари*, у: Орбин, М., *Краљевсџтво Словена* (прев. Шундрица, З.), Зрењанин 2006², 297-438. (Ђирковић, С., *Коменџари*)

Цветковић, Б., *Порџреџи у наосу Нове Павлице: исџоризам или џолиџичка акџуелносџ?*, Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе 35-36, Београд 2003-2004, 79-99. (Цветковић, Б., *Порџреџи*)

Цветковић, Б. – Гаврић, Г., *Манасџир Нова Павлица*, Краљево 2014 (Цветковић, Б. – Гаврић, Г., *Нова Павлица*)

Petrović, Ѓ., *Dubrovačko oružje и XIV veku*, Beograd 1976 (Petrović, Ѓ., *Dubrovačko oružje*)

Petrović, Ѓ., *Balkansko oružje (XII-XIX v.) – izabrane studije* (прир. Mijailović, Ј., Petrović, Ѓ.), Beograd 2013 (Petrović, Ѓ., *Balkansko oružje*)

КАРТЕ

Ђенералџшабна карџа краљевине Србије 1:75 000 – Ж9. Курушумлија, Д8. Рашка, Београд 1893 (1894) (*Карџа 1:75 000 – Курушумлија, Рашка*)

Исџоријски аџлас (главни редактор Благојевић, М.), Београд 2006 (*Исџоријски аџлас*)

Topografska karta 1:100 000 = Priština, Kuršumlja (*Karta 1:100 000 = Priština, Kuršumlja*)

Topografska karta 1:50 000 = Priština 1, Kuršumlja 3 (*Karta 1:50 000 = Priština 1, Kuršumlja 3*)

Topografska karta 1:25 000 = Priština 1-2, Kuršumlja 3-4 (*Karta 1: 25 000 = Priština 1-2, Kuršumlja 3-4*)

КАТАЛОГ

АРХЕОЛОШКИ МАТЕРИЈАЛ

1. Две сребрне наушнице (XIV в.), Стара Павлица, Народни музеј Краљево, инв. бр. А-75/1-2

2. Украсне сребрно-златне плочице са мотивом орла и крина (XIV в.), Стара Павлица, Народни музеј Краљево, инв. бр. А-76/1-33. Причвршћивале су се на женску украсну траку за косу, која је ткана сребрним и златним концем.

3. Новац кнеза Стефана Лазаревића (XIV-XV в.), Стара Павлица, Народни музеј Краљево, инв. бр. Н-2005

4. Новац угарског краља Жигмунда (XIV-XV в.), Стара и Нова Павлица, Народни музеј Краљево, инв. бр. Н-2006 и од Н-3026 до Н-3037

5. Новац угарског краља Жигмунда (XIV-XV в.), Црква Св. Николе у Шумнику, Народни музеј Краљево, инв. бр. Н-2899

6. Оловно дугме (XIV-XV в.), Црква Св. Николе у Шумнику, Народни музеј Краљево, инв. бр. А-1460

7. Стаклена чаша (XIV-XV в.), Нова Павлица, Народни музеј Краљево, инв. бр. А-1596. Изношене су на трпезу у свечаним приликама. Једна је израђена од плавог стакла. Овакви производи доношени су у Србију из Дубровника или Котора. Вероватно потичу са брвеничког трга-пијаце.

8. Крчаг (XIV-XV в.), Нова Павлица, Народни музеј Краљево, инв. бр. А-1597

9. Здела (XIV-XV в.), Нова Павлица, Народни музеј Краљево, инв. бр. А-1598

10. Казаљка (XIV-XV в.), Нова Павлица, Народни музеј Краљево, инв. бр. А-1620

11. Катанци (XIV-XV в.), Нова Павлица, Народни музеј Краљево, инв. бр. А-1626, А-1628

12. Баглама коришћена уместо шарки на дрвеним вратима (XIV-XV в.), Нова Павлица, Народни музеј Краљево, инв. бр. А-1624

13. Оков за браву (XIV-XV в.), Нова Павлица, Народни музеј Краљево, инв. бр. А-1625

14. Кључ (XIV-XV в.), Нова Павлица, Народни музеј Краљево, инв. бр. А-1631

15. Игла (XIV-XV в.), Нова Павлица, Народни музеј Краљево, инв. бр. А-1632

16. Шестар (XIV-XV в.), Нова Павлица, Народни музеј Краљево, инв. бр. А-1618

17. Алатка (XIV-XV в.), Нова Павлица, Народни музеј Краљево, инв. бр. А-1635

18. Чекић (XIV-XV в.), Нова Павлица, Народни музеј Краљево, инв. бр. А-1639

19. Део окова са дрвене ведрице (XIV-XV в.), Нова Павлица, Народни музеј Краљево, инв. бр. А-1645

20. Раоник (XIV-XV в.), Нова Павлица, Народни музеј Краљево, инв. бр. А-1646

21. Трпезни ножеви (XIV-XV в.), Нова Павлица, Народни музеј Краљево, инв. бр. А-1656, А-1661

22. Бритве (XIV-XV в.), Нова Павлица, Народни музеј Краљево, инв. бр. А-1662, А-1663. Имају облик који се сачувао до данас. Коштана дршка једне бритве украшена је паровима концентричних кругова раздељених равним двоструким линијама.

23. Лонац за кување хране (XIV-XV в.), Нова Павлица, Народни музеј Краљево, инв. бр. А-1613

24. Лонац за чување хране (XIV-XV в.), Нова Павлица, Народни музеј Краљево, инв. бр. А-1614

25. Жвале за коњски улар, трапезаста алка кожног ремења за коња, осмокрака звезда мамузе, два гвоздена шилка којима су се у земљу побадала копља са заставима (XIV-XV в.), Нова Павлица,

Народни музеј Краљево, инв. бр. А-1648, А-1649, А-1650, А-1651, А-1652

26. Врх велике стреле тврђавског топа или самострела (XIV-XV в.), Брвеник, Народни музеј Краљево, инв. бр. А-1753

27. Две коњске потковице (XIV-XV в.), Брвеник, Народни музеј Краљево, студијска збирка

28. Врх пешадијског или копља лаке коњице (XIV-XV в.), Плана североисточно од Брвеника, Народни музеј Краљево, инв. бр. А-62

29. Врх пешадијског или копља лаке коњице (XIV-XV в.), нађен у реци Ибру код Краљева, Народни музеј Краљево, инв. бр. А-65

30. Врх копља тешке коњице, или сечиво бојне косе (XIV-XV в.), нађено на путу Жељин-Врњачка Бања, Народни музеј Краљево, инв. бр. А-61

31. Мач са таушираним знаком руже (XIV в.), Пекчаница код Краљева, западно од реке Ибра, Народни музеј Краљево, инв. бр. А-60

32. Ударни део бојне палице или топуза (XII-XIV в.), Плана североисточно од Брвеника, Народни музеј Краљево, инв. бр. А-66

33. Врх стреле (XIV в.), Козник североисточно од Брвеника, Народни музеј Краљево, инв. бр. А-516

ФРАГМЕНТИ ФРЕСАКА

1. Фрагменти фресака из цркве у селу Радошиће, обронци Копаоника (XIV в.); стална поставка Народног музеја Краљево

КОПИЈЕ ФРЕСАКА

1. Св. Теодор Тирон у опреми средњовековног ратника, Дечани, копирао Ј. Кратина, Народни музеј Краљево: Збирка копија фресака, инв. бр. 116

2. Св. Димитрије у опреми средњовековног ратника, Дечани, копирао Ј. Кратина, Народни музеј Краљево: Збирка копија фресака, инв. бр. 117

3. Св. Врач, детаљ: стаклена флаша, Милешева, копирао Н. Андрић, Народни музеј Краљево: Збирка копија фресака, инв. бр. 13

4. Причешће Апостола, детаљ: чинија, Црква Св. Апостола у Пећкој патријаршији, копирао Љ. Брајовић, Народни музеј Краљево: Збирка копија фресака, инв. бр. 49

5. Јављање Христа женама после Васкрсења, детаљ: глава жене, Сопотани, копирао В. Петровић, Народни музеј Краљево: Збирка копија фресака, инв. бр. 64

6. Причешће Апостола, детаљ: бокал жућкасте боје, Црква Св. Апостола у Пећкој патријаршији, копирао Љ. Брајовић, Народни музеј Краљево: Збирка копија фресака, инв. бр. 43

7. Детаљ: стаклени зелени крчаг, Црква Св. Апостола у Пећкој патријаршији, копирао Љ. Брајовић, Народни музеј Краљево: Збирка копија фресака, инв. бр. 50

8. Ваведење Богородичино, детаљ: девојке у Богородичиној пратњи, Краљева Црква у Студеници, копирао А. Томашевић, Народни музеј Краљево: Збирка копија фресака, инв. бр. 106

9. Силазак Св. Духа на апостоле, детаљ: народи, Црква Св. Апостола у Пећкој патријаршији, копирао Д. Јашовић, Народни музеј Краљево: Збирка копија фресака, инв. бр. 39

10. Христов улазак у Јерусалим, детаљ: град са зградама и тврђавом, Милешева, копирао Н. Андрић, Народни музеј Краљево: Збирка копија фресака, инв. бр. 22

11. Рођење Христово, детаљ: пастири, Сопотани, копирала З. Живковић, Народни музеј Краљево: Збирка копија фресака, инв. бр. 72

12. Прича о прекрасном Јосифу, детаљ: Јаков путује у Египат, Сопотани, копирао Д. Јашовић, Народни музеј Краљево: Збирка копија фресака, инв. бр. 58

13. Вазнесење пророка Илије, детаљ: коњи у трку, Морача, копирао В. Петровић, Народни музеј Краљево: Збирка копија фресака, инв. бр. 34

14. Анђео на Христовом гробу, детаљ: римски војници у опреми средњовековних ратника, Милешева, копирао Н. Андрић, Народни музеј Краљево: Збирка копија фресака, инв. бр. 11

15. Тајна Вечера, детаљ: посуда са рибом, Црква Св. Апостола у Пећкој патријаршији, копирао Љ. Брајовић, Народни музеј Краљево: Збирка копија фресака, инв. бр. 40

16. Страшни Суд, детаљ: Турци, Грачаница, копирао Д. Михаиловић, Народни музеј Краљево: Збирка копија фресака, инв. бр. 127

ПОЗАЈМИЦЕ

1. Новац Стефана Мусића (крај XIV в.), Музеј примењене уметности у Београду, инв. бр. 6393

2. Браћа Мусићи, Нова Павлица, копирао Е. Драгуљ, Историјски музеј Србије: Копије фресака и икона, инв. бр. 6/2386

МАКЕТЕ

1. Велика макета града Брвеника на Ибру: скица основе према С. Ненадовићу, у Дероко, А., *Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији*, Београд 1950 (1951), стр. 107 сл. 89; цртеж града Никола Обрадовић (према скици основе); израда макете Раде Пајовић, Ненад Димитријевић

2. Мала макета града Брвеника на Ибру: цртеж града Бранислав Керац; израда макете Милорад Зорбић

3. Мала макета цркве Стара Павлица: цртежи према К. Јовановићу, *Стара Павлица*, Старица IV-2, Београд 1909 (1911), 131-141; израда макете Милорад Зорбић

КАРТЕ

1. Благојевић, М., *Српско царство пре бишке на Марици (Историјски атлас, 46.)*

2. Благојевић, М., *Жуја града Брвеника (Историјски атлас, 48.)*

3. Милорад Обрадовић, *Поседи Мусића и Иваниша Алишмановића* (цртеж Милорад Обрадовић, комп. обрада Јован Антонић)

АУТОРСКЕ ИЛУСТРАЦИЈЕ

1. Браћа Мусићи у Косовској бици, акварел на папиру (Нина Пљакић)

2. Град Брвеник на Ибру, оловка на папиру (Никола Обрадовић), према скици основе С. Ненадовића, у: Дероко, А., *Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији*, Београд 1950 (1951), стр. 107 сл. 89

3. Браћа Мусићи, црно бела верзија (Бранислав Керац)

4. Браћа Мусићи, у боји (Бранислав Керац)

5. Линеарни цртеж новца кнеза Стефана Лазаревића (XIV в.) пронађеног у Цркви Св. Николе у Баљевцу – са натписом КНЕЗ СТЕПАН, угљен на папиру (Ненад Димитријевић), натпис прочитали Ненад Димитријевић, Милорад Обрадовић; према фотографији у: Гаврић, Г., *Сакрално наслеђе жичке епархије, манастири и цркве* [Даниловић, Д. – Гаврић, Г., *Жичка епархија, осам векова светосавској континуитету: историја, манастири, цркве*, Краљево 2019], 171.

6. Град Брвеник на Ибру, у боји (Бранислав Керац)

7. Новац Стефана Мусића из Музеја примењене уметности у Београду, оловка на папиру (Милорад Обрадовић)

8. Првобитни изглед Манастира Нова Павлица, оловка на папиру (Милорад Обрадовић), према скици основе у: Михаиловић, М. – Ковачевић, М., *Нова Павлица*, Београд 1989, сл. 7 стр. 16.

ИЛУСТРАТИВНИ ПРИЛОЗИ

Сл. 1. Венеција и Ђенова ратовале су око грчких територија, сарађујући и са Турцима (крај XIV в.) (према Максимовић, Љ., *Византија у XIV веку, Историјски атлас, 52.)*

Сл. 2. Турци приказани на фресци у Грачаници (XIV в.) (детаљ композиције Страшни Суд, копирао Д. Михаиловић, Народни музеј Краљево, Збирка копија фресака, инв. бр. 127)

Сл. 3. Орач на фресци у Дечанима (XIV в.) (Ћирковић, С., *Срби у средњем веку, 67.)*

Сл. 4. Пастир на фресци у Дечанима (XIV в.) (Благојевић, М., *Србија у доба Немањића, 177.)*

Сл. 6. Повеља кнеза Лазара Мусићима (1381), Архив руског манастира Св. Пантелејмона на Атосу

Сл. 7. Повеља кнегиње Милице, кнеза Стефана Лазаревића, његовог брата Вука и патријарха Данила руском манастиру Св. Пантелејмона, Архив руског манастира Св. Пантелејмона на Атосу

Сл. 8. Христос приказан на новцу Стефана Мусића (Музеј примењене уметности у Београду, инв. бр. 6393)

Сл. 9. Мач који се користио за бод на славим тачкама оклопа (Поп-Лазих, П., *Оружје*)

Сл. 13. Тврђава са кулама квадратне основе, детаљ фреске у Жичи (фотографија је власништво манастира Жича, овде је представљен детаљ композиције Пренос моштију Св. Стефана Првомученика из јужног параклиса посвећеног њему)

Сл. 14. Име града Брвеника и његове жупе у повељи цара Уроша (1363 г.), писано тзв. брзописом (детаљ, фотографија повеље у Шуица, М., *Повеља цара Уроша*, између стр. 144 и 145.)

Сл. 15. Стефан Мусић, илустрација (Васа Поморишац, 1959 г.) [*Ејске њесме – Косово*, 91.]

Сл. 18. Села брвеничке жупе (према Благојевић, М., *Жуја прага Брвеника, Историјски ајлас*, 48.)

Сл. 19. Остаци зидина Брвеника, зидани уз литицу (2. *Брвеник на Ибру*, ДНМС - Заоставштина Милана Кашанина, инв. бр. 5/5/30-2)

Сл. 21. Део зидина на Брвенику (5. *Брвеник на Ибру*, ДНМС - Заоставштина Милана Кашанина, инв. бр. 5/5/30-5)

Сл. 22. Стара фотографија Нове Павлице (детаљ) [Нова Павлица 2, Историјски архив Краљево, Лични фонд Тихомира Ђорђевића, инв. бр. 57]

Сл. 23. Цртеж фреске Ваведена Богородичиног у Новој Павлици (Живковић, Б., *Црпјежи фресака*, 20.)

Сл. 25. Повеља цара Уроша (1363) у којој се помињу ставилац Лазар и челник Муса (Шуица, М., *Повеља цара Уроша*, између стр. 144 и 145)

Сл. 27. Пут преноса моштију кнеза Лазара (1390-1391) (детаљ карте А. Дерока из 1980. године, у: Дурковић Јакшић, Љ., *Сјасаване моштију српских светишћела кнеза Лазара, цара Уроша и Сћевана Шћиљановића ѡреносом из фрушкојорских манасћира у Београд 1942. године, Манасћир Раваница - сјоменица*, између стр. 224. и 225.)

Сл. 29. Повеља кнеза Лазара о Цркви у Кукњу (1388), Архив Манастира Хиландара

Сл. 30. Повеља патријарха Спиридона о Цркви у Кукњу (1388), Архив Манастира Хиландара

Сл. 31. Повеља кнеза Стефана Лазаревића о Цркви у Кукњу (крај XIV в.) (Младеновић, А., *Повеље и ѡисма десјоша Сћефана*, 429.)

Сл. 33. Надгробна плоча са именом Болеслав у Новој Павлици (Михаиловић, М. - Ковачевић, М., *Нова Павлица*, 54.)

Сл. 34. Печат српског патријарха Спиридона (1388), на коме је приказан Св. Спиридон Тримитунтски (Младеновић, А., *Повеље кнеза Лазара*, 314.)

Сл. 40. Аверс новца Стефана Мусића. Његов портрет је идентичан оном на фресци. (Музеј примењене уметности у Београду, инв. бр. 6393)

Сл. 41. Цртеж новца Стефана Мусића (цртеж, Милорад Обрадовић)

Сл. 43. Печат деспота Стефана Лазаревића (1407) са окренутим штитом на коме су коса пруга и кринови (Младеновић, А., *Повеље и ѡисма десјоша Сћефана*, 278.)

Сл. 44. Грб браће Мусића у дубровачком грбовнику (Вапас, I., *Grbovi*, 297.)

Сл. 55. Запис о дубровачком даривању оклопа Стефану Мусићу (1389 г.) (Državni arhiv u Dubrovniku, I Reformationes, vol. 28, f. 116)

Сл. 58. Железни оковратник са заштитом за лице, север Италије (око 1390 г.) [Petrović, Ђ., *Balkansko oružje*, 68.]

Сл. 61. Сачувани оклоп италијанског порекла (крај XIV в.) [Petrović, Ђ., *Dubrovačko oružje*, 244.]

Сл. 62. Илустрација лаке коњице (*Мисионар* 6)

Сл. 63. Илустрација лаког коњаника, (*Мисионар* 3, 109.)

Сл. 65. Илустрација српске пешадије (*Мисионар* 6)

Сл. 66. Железна рукавица (XIV в.), нађена на Косову (Поп-Лазих, П. – Лађевац, Љ. – Прелевић, Љ., *Оружје*, таб. XII [Поп-Лазих, П.])

Сл. 67. Сачувани примерак шлема који припада типу гвозденог шешира (Поп-Лазих, П., *Оружје*, фотографија на насловној страни [Поп-Лазих, П.])

Сл. 68. Свети Меркурије насликан у Манастиру Грачаница са шлемом који припада типу гвозденог шешира (Поп-Лазих, П. – Лађевац, Љ. – Прелевић, Љ., *Оружје*, таб. XIV [П. Поп-Лазих])

Сл. 71. Опрема за ратног коња, део мамузе и делови копаља за заставе. Пронађено у Новој Павлици. (Народни музеј Краљево, инв. бр. А-1648, А-1649, А-1650, А-1651, А-1652)

Сл. 73. Цртеж преплета према фресци у Старој Павлици (Живковић, Б., *Црпјежи фресака*, 42.)

Сл. 74. Цртеж биљног мотива према фресци у Старој Павлици (Живковић, Б., *Црпјежи фресака*, 43.)

Сл. 76. Цртеж идеалне реконструкције цркве Старе Павлице (Јовановић, К., *Сћара Павлица*, сл. 7 на стр. 140)

Сл. 77. Цртеж Старе Павлице (1931) [Љуба Ивановић, оловка

на папиру, Народни музеј Краљево, инв. бр. 145]

Сл. 78. Скица основе Цркве Стара Павлица (Живковић, Б., *Црпјежи фресака*, 41.)

Сл. 79. Фотографија Старе Павлице (1909) [Јовановић, К., *Стара Павлица*, 131.]

Сл. 80. Аксонометријски приказ Нове Павлице (Цветковић, Б. - Гаврић, Г., *Нова Павлица*, 20.)

Сл. 92. Црква Св. Николе у Брвенику (Ивковић, З. - Ђокић, М., *Брвеник, Црква Св. Николе*, 320.)

Сл. 95. Детаљ фотографије Брвеника (1915) (Народни музеј Краљево, инв. бр. И-1820)

Сл. 96. Црква у Шумнику (Булић, Д., *Црква у Шумнику*, Т. 1-1 на стр. 70)

Сл. 98. Тврђава са кулама кружне основе које имају купасте кровове, детаљ фреске у Жичи (фотографија је власништво манастира Жича, овде је представљен детаљ композиције Скидање са Крста из северне певнице)

Сл. 100. Остаци темеља две грађевине испод највишег гребена на Брвенику, авионски снимак из 1964. године (Булић, Д., *Прилој йознавању Брвеника*, 76, 82.)

Сл. 101. Поседи браће Мусића и Иваниша Алтомановића, три сестрића кнеза Лазара (цртеж, Милорад Обрадовић)

Сл. 102. Озидани подземни ходник у Брвенику (З. *Брвеник на Ибру*, ДНМС - Заоставштина Милана Кашанина, инв. бр. 5/5/30-3)

Сл. 104. Поседи Мусића (према Благојевић, М., *Српско царство йре бишке на Марици, Историјски ајлас*, 46.)

Сл. 105. Печат кнеза Лазара на повељи издатој Мусићима (1381), Архив руског манастира Св. Пантелејмона на Атосу

Выставка посвящена братьям Мусич, племянникам князя Лазаря, которые как его вельможе, в конце XIV века, являлись участниками всех важных событий этого времени, в критический период перед приходом Турок в сербские земли северно от горы Шар Гора. Пока в Медитеранах велись войны между Венецией и Геновы, на Балканах приход Турок ожидали Византийская и Болгарская империи, а также и Сербское княжество. Из всех землевладельцев, князь Лазарь продвинулся дальше всех в объединении территорий Рашки. Его зяти, землевладелец Мльса (средний Ибр, Верхний Лаб), Алтоман (часть Топлицы), мужы его сестёр, как и другие зяти, мужы его дочерей, прежде всего Вук Бранкович (часть Косова) и Дюрадь Страцимирович Балшич (Зета), способствовали созданию семейного союза во главе с князем Лазарём. Стефан и Лазар Мусич, как и их третий брат митрополит топlickийский Иоанн (сыновья Мльсы), а потом и Иваниш (сын Алтомана), продолжили с своими отцами и после них, оказывать поддержку своему дяде.

Стефан, Лазрь и Иваниш были вместе с князем Лазарём когда он воевал с Растиславичами, с Николом Алтомановичем и с Уграми. Они воевали с ним на Плочнике в 1386 году, в тактическом противостоянии с турецкой армией, а ранее участвовали и в битве под Пиротом. Вместе с князем Лазарём, погибли в решающем сражении с Турками, июня 1389 году на Косово. Стефан Мусич, самый старший сын Лазаревой сестры Драганы, был и для Дубровнчан, тем человеком, к которому обращались, за более успешными переговорами с князем Лазарём. У Стефана с братом Лазарём был дворец в ибарском Брвенике. Небольшой дворец на вершине вулканического холма, на левом берегу реки Ибр, представлял собой горную часть города, а оставшиеся стены и одна башня тянулись вниз по склону холма к устью реки Брвеницы в Ибр. Нижнюю часть города защищала часть укреплений, а самая большая часть этого урбано-комерческого укрепления, т. е. площади, рас-

The exhibition is dedicated to the Musić brothers, Prince Lazar's nephews, who, as his nobles, participated in all major events of the late 14th century, during the pivotal period preceding the arrival of the Turks in the Serbian lands north of the Šar Mountains. While conflicts between Venice and Genoa were unfolding in the Mediterranean, the Byzantine and Bulgarian Empires, as well as the Serbian Principality, were anticipating the Ottoman advance in the Balkans. Among all regional lords, Prince Lazar went the furthest in unifying the Raška territories. His brothers-in-law, čelnik Musa (Middle Ibar, Upper Lab), Altoman (part of Toplica), the husbands of his sisters, as well as the husbands of his daughters, above all Vuk Branković (part of Kosovo) and Đurađ Stracimirović Balšić (Zeta), contributed to the creation of a family alliance headed by Prince Lazar. Stefan and Lazar Musić, as well as their third brother, Metropolitan of Toplica Jovan (sons of Musa), and later Ivaniš (son of Altoman), continued, alongside their fathers and after them, to support their uncle.

Stefan, Lazar, and Ivaniš stood by Prince Lazar when he fought against the Rastislalić family, then Nikola Altomanović, as well as the Hungarians. They were also with him at the Battle of Pločnik in 1386, in a tactical confrontation with the Ottoman army, having previously taken part in the fighting around Pirot. Together with Prince Lazar, they were killed in the decisive battle against the Ottomans in June 1389 in Kosovo. Stefan Musić, the eldest son of Lazar's sister Dragana, was also regarded by the people of Dubrovnik as a person to be addressed for more successful negotiations with Prince Lazar. Stefan and his brother Lazar had their court in Brvenik on the Ibar River. The small hilltop fortress, situated on a volcanic hill on the left bank of the Ibar, formed the upper part of the town, while other walls and a tower extended down the slope toward the confluence of the Brvenica River with the Ibar. The lower town protected a part of the suburb.

пространялась за пределами крепости на устье двух рек, где находились одна православная и одна римско-католическая церковь. Здесь помимо местных купцов и ремесленников, постоянно или временно проживали и которские и дубровецкие купцы. Православная церковь была посвящена Святому Николаю, а римско-католическая была посвящена Святому Трифону.

Недалеко от места Брвеник, на правом берегу реки Ибр, находится церковь построенная до эпохи Неманичей или монастырь посвящён Святым Апостолам Петру и Павлу, т. е. Павля церковь, шедевр византийской архитектуры, созданный не позднее XII века, построенный на небольшом холме прямо над рекой, был реставрирован в XIV веке. Недалеко от этой церкви, братья Мусич, вместе с своей матерью, которая по принятии пострига получила имя Теодосия, воздвигли монастырь посвящён Введению Пресвятой Богородицы. Небольшой монастырь, в котором в то время жили монахини, игуменей которого была Теодосия, получил название Новая Семья. Он был окружён круглыми жилищами, построенными вдоль небольшой крепости, защищавшей церковь. К сожалению, кажется, что уже после битвы на Косово монастырь был разрушен. После смерти Теодосии, Стефан и Лазарь, вместе с братом Иоанном, этой церкви подарили небольшой ковчег с христианскими реликвиями. Этот реликвиарий, в форме коробки с двойным деревянным крестом, хранится сегодня в монастыре Ватопед на горе Афон, в Греции.

Кроме того, что ни воздвигли свой монастырь, Мусичи в 1381 году дарили и русский монастырь Святого Пантелеймона на горе Афон. Ему подарили церковь Святого Николы и поместья недалеко от Подуево. Эту писанную грамоту князь Лазарь издал своему зятю, своей сестре и их сыновьям Степану и Лазарю. Интересно то, что церковь воздвигнута братьями Мусич в районе реки Лаб, была посвящена Святому Николы как и церковь в ибромском городе Брвеник. Также, у Мусичей, на территории от среднего Ибра через гору Копанник до Лаба, был в собственности и другой город Брвеник, на другой реке Брвеница, лабский Брвеник. Этот другой Брвеник связывается с ними в эпических народных песнях.

Стефан Мусич чеканил собственные деньги, был в государстве князя Лазаря единственным кто имел на это право. Что он и его брат были важными людьми в решении торговых вопросов Дубровника на террито-

The majority of this urban-commercial suburb, that is, the market, spread outside the walls at the confluence of the two rivers, where both an Orthodox and a Roman Catholic church stood. In addition to local merchants and craftsmen, traders from Kotor and Dubrovnik resided here either permanently or temporarily. The Orthodox church was dedicated to St. Nicholas, while the Roman Catholic church was dedicated to St. Tryphon.

Not far from Brvenik, but on the right bank of the Ibar River, there is a pre-Nemanjić church or monastery dedicated to the Holy Apostles Peter and Paul, i.e. Pavlja Crkva. A masterpiece of Byzantine architecture, dating no later than the 12th century, this church, built on a small hill directly above the river, was also renovated in the 14th century. Near this church, the Musić brothers, together with their mother, who, after taking monastic vows, received the name Theodosia, founded a monastery dedicated to the Presentation of the Most Holy Theotokos. This small monastery, which at the time housed a community of nuns and whose abbess was Theodosia, was called the New Monastery. It was enclosed by circular monastic quarters built along the walls of a small fortress that protected the church. Unfortunately, it appears that the monastery was already damaged after the Battle of Kosovo. After the repose of Theodosia, Stefan and Lazar, together with their brother Jovan, donated a small reliquary to this church, which contained Christian relics. This reliquary, in the form of a box with a double wooden cross, is today preserved in the Vatopedi Monastery on Mount Athos in Greece.

In addition to founding their own monastery, the Musić brothers also donated to the Russian Monastery of St. Panteleimon on Mount Athos in 1381. They granted it the Church of St. Nicholas and estates near Podujevo. This written charter was issued by Prince Lazar to his brother-in-law, his sister, and their sons, Stefan and Lazar. Interestingly, the church the Musić brothers built in the region of the Lab River was also dedicated to St. Nicholas, like the church in the Ibar town of Brvenik. It also appears that the Musić family possessed another town named Brvenik in the area stretching from the middle Ibar, across Kopaonik, to the Lab. The town was located on another river called Brvenica, and was named Lab Brvenik. This second Brvenik is associated with them in Serbian epic poetry.

Stefan Musić also minted his own coins, being the only person in Prince Lazar's state granted permission to

риях средневековой Сербии конца XIV века, свидетельствует и факт что им Дубровчане перед битвой на Косово отправили дорогие подарки, полный комплект доспехов с оружием, стоимостью около 50 венецианских дукатов. Через земли братьев Мусич проходили важные торговые пути, там располагались шахтёрские площади с которых экспортировалась руда в Дубровник, а потом в Италию, и в конце концов определённое число дубровницких купцов проживало в торговом пригороде Брвеник. Возможно что дубровницкие ремесленники изготавливали оружие, ювелирные изделия и одежду на площади Брвеник.

Имея в виду, что титул рыцаря засвидетельствован в писменных источниках ещё во время сербской империи, то нет сомнений что и у крупных и у мелких дворян князя Лазаря был этот титул. Члены тяжелой кавалерии были оснощены как сложными итальянскими или дубровницкими доспехами, так и самыми лучшими на тот момент мечами. Является вопрос какой герб и печать пользовали братья Мусич. В одной из коллекций гербов Дубровника, нарисован в 1595 году и герб Мусичей, который представлял собой щит с диагональной полосой и шестью цветками розы, пока на глубоком шлеме изображён страус с потковой в клюве. На одежде Лазарья Мусича, на портрете в Новой Павлице, были изображены орлы и другие животные. Вернее всего Стефан и Лазарь пользовались, с разрешением князя Лазаря, и государственным гербом своего дяди – двуглавым орлом на щите, и возможно его печатью, на котором изображён глубокий шлем с глазным отверстием, и украшением в виде рогов – военных музыкальных инструментов. Такой печатью князя Лазаря заверен и устав, выданный им, Мусичам для русского монастыря Святой Пантелеймон. Кроме флага который упоминается в народных песнях, неизвестно каким флагом пользовался Стефан Мусич; своим личным или окружным, или тем на котором изображён двуглавый орёл, или сръбский крест (серебряный на красном поле). Опять же, это мог быть флаг князя Лазаря с орлом, крестом или диагональной полосой с двумя лилиями.

В сръбских текстах упоминается сознательное жертвоприношение, на которое князь Лазарь и его воины были готовы пойти перед битвой на Косово в 1389 году. За исключением того, что они учитывали превосходство турецкой армии и возможные человеческие жертвы, есть ещё один момент, связанный со словами князя

do so. Musić and his brother Lazar played an important role in resolving issues of Dubrovnik trade within the territory of medieval Serbia in the late 14th century. It is also evidenced by the fact that, on the eve of the Battle of Kosovo, the people of Dubrovnik sent them valuable gifts, complete suits of armour with weapons, worth around 50 Venetian ducats. Important trade routes passed through the lands of the Musić brothers; mining centres from which ore was exported to Dubrovnik and then to Italy were located there; and a number of Dubrovnik merchants lived in the commercial suburb of the town of Brvenik. It is possible that Dubrovnik craftsmen produced weapons, jewellery, and clothing at the Brvenik marketplace.

Since the title of knight is attested in written sources as early as the time of the Serbian Empire, there is no doubt that both the higher and lesser nobility of Prince Lazar held this rank. Members of the heavy cavalry wore complex Italian or Dubrovnik-made armours, as well as the finest swords of the time. It remains uncertain what coat of arms and seal the Musić brothers used. In a Dubrovnik armorial compiled in 1595, the coat of arms of the Musić family is depicted with a shield bearing a diagonal stripe and six rose flowers, while a deep helmet is surmounted by an ostrich holding a horseshoe in its beak. Lazar Musić's garment, in his portrait in Nova Pavlica, depicted eagles and other animals. Most likely, Stefan and Lazar, with the permission of Prince Lazar, also used their uncle's state coat of arms – the double-headed eagle on a shield, and perhaps his seal as well, which featured a deep helmet with an eye opening and ornaments in the form of horns, resembling musical war instruments. This very seal of Prince Lazar was used to authenticate the charter he issued to the Musić family for the Russian Monastery of St. Panteleimon. Apart from the flag mentioned in epic poetry, it is not known what kind of flag Stefan Musić used, whether a personal or regional one, or the one bearing the double-headed eagle or the Serbian cross (silver on a red field). It may also have been Prince Lazar's flag, with an eagle, a cross, or a diagonal stripe with two fleurs-de-lis.

Serbian texts speak of the conscious sacrifice that Prince Lazar and his warriors were aware of before the Battle of Kosovo in 1389. In addition to expecting the greater numbers of the Ottoman army and the possibility of death, which Serbian warriors were prepared to face, there is another element connected with the words of Prince Lazar and his fighters, preserved in the writ-

Лазаря, а которые сохранились в трудах патриарха Данила III и ещё некоторых других в хвалебных текстах, посвящённых битве на Косовом поле, в которых речь идёт об их готовности пожертвовать собой ради защиты народа. В итальянских текстах конца XIV и начала XV веков упоминается группа заговорщиков, рыцарское общество, поклявшееся убить Мурата ценой своей жизни. Во главе этого бронированного отряда из 12-13 человек стоял князь Лазарь, а отряд состоял из его вельмож, родственников и друзей. В суматохе они добрались до шатра султана, и одному из них удалось нанести смертельную рану своим мечом Мурату, после чего все они погибли. В этот кавалерийский отряд несомненно входили и братья Мусич и Иваниш Алтоманович, потерявшие свои жизни после ранения Мурата, после чего и сам Мурат скончался, ранее ставший свидетелем казни Лазаря и его рыцарского общества.

Наверное Турки требовали крупный выкуп в дукатах за тела погибших сербских дворян и военачальников, которые надо было похоронить. По всей видимости, своих братьев Стефана и Лазаря, искупил и в гробнице в Новой Павлице похоронил их брат митрополит Иоанн. Эта двойная гробница была обнаружена под их портретами во время археологических исследований в 1984 году. На скелете Лазаря Мусича установлена травма от острого оружия. Обнаружено что могилы в прошлом ограблены, и что тогда унесены из них части драгоценной одежды, и наверное торжественное оружие. Известно, что в Раванице, в могиле, наверное принадлежавшей Вуку Лазаревичу, второму сыну князя Лазаря, найден дорогой кинжал или меч, так что, несомненно что и братья Мусич были похоронены с оружием. Туркам, которым было известно чьи это могилы, ворвались в гробницу и ограбили её. В гробнице в конце XX века были найдены останки деревянных ящиков, в которых доставляли тела с Косовского боя. Сегодня останки скелета Стефана и Лазара Мусича, как святые реликвии лежат в новом деревянном ковчеге, который несколько лет тому назад подарила Русская Православная Церковь, как выражение благодарности за подарки, которые в пределах реки Лаб, Мусичи в 1381 году подарили русскому монастырю на горе Афон.

Перевод на русский:
Малина Жупаняц

ings of Patriarch Danilo III and in other praises dedicated to the Kosovo battle, which emphasise their readiness to sacrifice themselves for the defence of their people. Italian texts from the late 14th and early 15th centuries mention a group of conspirators, a knightly company that had sworn to assassinate Murad at the cost of their own lives. At the head of this detachment of 12–13 armoured horsemen was Prince Lazar, and the unit consisted of his nobles, relatives, and companions. In the chaos of the battle, they reached the sultan's tent, and one of them managed to mortally wound Murad with a sword, after which they all perished. This cavalry strike unit undoubtedly included the Musić brothers and Ivaniš Altomanović, who lost their lives after Murad was wounded; Murad himself died shortly thereafter, having first witnessed the execution of Prince Lazar and his companions.

For the bodies of the fallen Serbian nobles and commanders that were to be buried, the Ottomans certainly demanded a large ransom in ducats. It appears that Metropolitan Jovan ransomed the bodies of his brothers Stefan and Lazar and buried them in the tomb at Nova Pavlica. This double tomb was discovered beneath their portraits during an archaeological campaign in 1984. On the skeleton of Lazar Musić, an injury caused by a bladed weapon was identified. It was also established that the graves had been looted in the past, and that valuable garments, and probably ceremonial weapons, had been taken from them. It is known that in Ravanica, in a grave that may have belonged to Vuk Lazarević, the second son of Prince Lazar, an expensive dagger or sword was found, which suggests that the Musić brothers were also buried with weapons. The Ottomans, aware of whose graves these were, broke into and plundered the tomb. At the end of the 20th century, remains of wooden coffins were also found in the tomb, in which the bodies had been brought from the Battle of Kosovo. Today, the skeletal remains of Stefan and Lazar Musić, as holy relics, rest in a new wooden reliquary, which was donated by the Russian Orthodox Church a few years ago, as a token of gratitude for the gifts that the Musić family had presented in 1381, in the region of the Lab River, to the Russian monastery on Mount Athos.

English translation:
Irena Pantić

САДРЖАЈ

Браћа Мусићи, Павлица и Брвеник	
Из рецензије.....	5
Браћа Мусић и њихово доба	7
Стара и Нова Павлица.....	41
Град Брвеник.....	49
Резиме	52
Списак извора и литературе	59
Извори	59
Литература	60
Карте	63
Каталог.....	64
Археолошки материјал	64
Фрагменти фресака	65
Позајмице.....	66
Макете	66
Карте	66
Ауторске илустрације.....	66
Илустративни прилози	66
РЕЗЮМЕ.....	69
SUMMARY	69

БРАЋА МУСИЋИ, ПАВЛИЦА И БРВЕНИК

НАРОДНИ МУЗЕЈ КРАЉЕВО
Установа од националног значаја
www.nmkv.rs

*

Издавач НАРОДНИ МУЗЕЈ КРАЉЕВО
За издавача ДАРКО ГУЧАНИН
Уредник МИЛОРАД ОБРАДОВИЋ
Аутор изложбе МИЛОРАД ОБРАДОВИЋ
Аутор текста МИЛОРАД ОБРАДОВИЋ, кустос историчар

Рецензенти
СИНИША МИШИЋ, Филозофски факултет, Универзитет у Београду
БОЈАН ПОПОВИЋ, Галерија фресака, Народни музеј Србије

Сарадници
СУЗАНА НОВЧИЋ, музејски саветник
РАДЕ ПАЈОВИЋ, виши техничар-препаратор
НЕНАД ДИМИТРИЈЕВИЋ, конзерватор
ОЛЕГ РОМАНОВ, музејски саветник
Конзервација материјала НЕНАД ДИМИТРИЈЕВИЋ

Лектура мр АНА ГВОЗДЕНОВИЋ

Превод на руски МАЛИНА ЖУПАЊАЦ | Превод на енглески др ИРЕНА ПАНТИЋ

Фотографија СРЂАН ВУЛОВИЋ | Макете РАДЕ ПАЈОВИЋ, МИЛОРАД ЗОРБИЋ
Илустрације НИНА ПЉАКИЋ, БРАНИСЛАВ КЕРАЦ, НЕНАД ДИМИТРИЈЕВИЋ,
НИКОЛА ОБРАДОВИЋ, МИЛОРАД ОБРАДОВИЋ

Дизајн фонта *Epigraph* ДРАГАН ПЕШИЋ | Дизајн публикације и графичка припрема ЈОВАН АНТОНИЋ

Поставка изложбе МИЛОРАД ОБРАДОВИЋ

Техничка припрема ДРАГАН ВОЈИНОВИЋ, РАДЕ ПАЈОВИЋ, ВЛАДАН ПЕЈКОВИЋ, СЛОБОДАН МИЛЕНКОВИЋ

Штампа БИРОГРАФ, Земун

Тираж 300 | Краљево, 2026.

ЦИП

На задњој корици, копија натписа Брвеник у повељи Цара Уроша (1363 година)